

Ketabton.com

د محمد گل خان مومند اند و
ژوند ته يوه لنډه کتنه

ليکوال

محمد اسمعيل يون

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

کتاب پېژندنه

د کتاب نوم:	د محمد گل خان مومند اندو ژوند ته یوه لنډه کتنه
لیکوال:	محمد اسمعیل یون
خپرنډوی:	یون کلتوري یون
چاپشمېر:	۱۰۰۰ ټوکه
لومړی چاپ:	۱۳۷۳ ال کال
دویم چاپ:	۱۳۸۷ ال کال
د لیکوال پرله پسې نومره:	(۷)
د خپرنډوی پرله پسې نومره:	(۷)
کمپوزر:	ضیا الرحمن ضیا

نيوليک

مخ	سرليک	گڼه
۱	ددې اثر پر دويم چاپ خو خبرې	۱
۷	يادون	۲
	لومړی څپرکی	
۹	د محمد گل خان مومند ژوند ليک	۳
۱۳	پر پښتني فرهنگ د محمد گل خان مومند...	۴
۱۳	الف- په ژورناليسټيکي او څيړنې برخه کې	۵
۱۴	ب- د ادبي ټولنو په جوړونه کې	۶
۱۵	ج- د روزنې او پالنې په برخه کې	۷
۱۲	د- د ژبې په دفتري کولو او رسمي کولو کې	۸
۱۹	د پښتنو په اوسني تاريخ کې د محمد گل خان مومند...	۹
۲۴	محمد گل خان مومند او پښتونولي	۱۰
	دويم څپرکی	
۳۲	د محمد گل خان مومند اثار	۱۱
۳۳	الف- په ژبنۍ او علمي برخه کې	۱۲
۴۵	ب- په ادبي برخه کې	۱۳
	درېيم څپرکی	
۵۰	محمد گل خان مومند د نورو له نظره	۱۴
۷۲	اخځونه	۱۵
۷۹	د محمد اسمعيل يون لنډه پېژندنه	۱۶

ددې اثر پر دويم چاپ خو خبرې

وزير محمد گل خان مومند د افغانستان د معاصر تاريخ يوه ډېره نوميالی او معتبره ملي څېره ده، که ددې هېواد د ټينګښت او ملي هويت د ځلا لپاره په اساسي مانا چا کار کړی، نو يو په کې محمد گل خان مومند دی. محمد گل خان مومند د ملي اساساتو يو داسې معمار و، چې تر لسيزو وروسته خطرونه او ګواښونه يې ارزولی شول، په همدې وجه يې د هغو د مخنيوي لپاره پاڅه بنسټونه جوړول. محمد گل خان مومند د يوه افغان ملتپال، ملت رغاند او انديال شخص په توګه، ددې وطن د خدمت لپاره، څه چې له لاسه کېدل ونه سپمول او د ژوند ترپايه پورې خپلې ملي او اسلامي لارې او ګروهې ته ژمند افغاني ټولني او پښتو ژبې او ادب ته کړي، زموږ ټولني او په ټولني کې د فکر، نظر او قلم خاوندانو د هغو يو پر سلمه برخه هم دوزير صيب حق نه دی ادا کړی، هغه څه چې د وزير صيب له شان او شخصيت سره مناسب وو، هغه شان وزير صيب چا نه دی ځلولی او نه يې څېړلی دی، خو لويې ستې او درانه شخصيتونه داسې وين پاتې شو، خو څومره خدمتونه چې وزير محمد گل خان مومند

لکه سره زر، څوک يې ستايي او که نه، خو هغه خپل جوهر لري. لوی شخصیتونه هم همدا سې دي، د وخت په تېرېدو سره يې ارزښت او اهميت زیاتېږي، خو دې سره سره ستر شخصیتونه پر او سني او راتلونکي پښت دا اخلاقي حق لري، چې د هغوی یاد تاند وساتي. پښتانه که څه هم په توره تېره دي، خو په قلم کې يې برخه ډېره ځلنده نه ده، نو ځکه خويي د خپل دومره لوی خدمتگار په باب هم، داسې څه نه دي ليکلي چې د هغه له شان سره مناسب وي، د هغه شخصیت دې وځلوي او زموږ سترگې دې پرې خوږې شي. زه چې د تحصیل په بهير کې وم، نو له يونيم ليکوال، ځينو قومي مشرانو او مخورو څخه مې د وزير صيب په باب ځينې خبرې اورېدلې وې، هغه وخت وزير صيب زما په ذهن کې د يوه ايډيال شخص په توگه راټوکېدلی و، نو کله چې مې پر ۱۳۷۰ ال کال د پوهنځي وروستی (اتم سمستر) پيل شو او د پايلیک (مونوگراف) ليکنې په فکر کې شوم، نو ما د وزير صيب د شخصیت شننه او ارزونه د خپل مونوگراف موضوع وټاکله. کله چې مې پر څېړنه پيل وکړ، نو ډېر کم ليکلي څه مې ترلاسه کړل، نو ډېر زيات خواشینی شوم او فکر مې وکړ، چې دومره لوی شخصیت او زموږ دا ویده حالت. د مونوگراف ليکنې په څو مياشتني بهير کې مې ذهن له وزير صيب سره دومره روحي رابطه ټينگه کړه،

چې يوه شپه مې خوب وليده، په خوب کې مې وزير صيب په داسې يوه حالت کې وليده چې د اوږو يوې بوجې ترڅنگ ولاړ دی، سپينه او پاکه سوتره ريره، د اوږو بوجې کې لاس کوي، موټی له اوږو ډکوي او ماته يې راکوي. وزير صيب پر دې ډېر خوشاله دی چې ما د پښتو د خدمت نيت کړی، هغه ما دې کار

ته هڅوي، کله چې له خوبه راپاڅېدم، نو د خوب پر مانا او تعبير پوه نه شوم او نه مې تراوسه چاته د خوب دا كيسه تېره کړې، خو اوس چې ددې کتابگوټي تر ليکلو اته لس (۱۸) کاله تېرېږي، دا خوب مې د يوه امانت په توگه دلته ياد کړ، زه اوس هم د هغه خوب پر

تعبير نه پوهېږم، خو دومره پوهېږم چې له هغې ورځې بيا تر دې دمه زما کور له غنمو، مېوو او دانو ډک دی او د قحطۍ او قيمتۍ په دې دومره اوږده بهير کې مې د اوږو او غنمو څه کمی نه دی احساس کړی.

دا کتابگوټی ما پر ۱۳۷۰ل کال د خپلې ليسانس دورې د مونوگراف په توگه ليکلې دی او پر ۱۳۷۳ل کال مې په پېښور

کې چاپ کړی دی. دا اثر که څه هم یوه ډېره کوچنۍ لیکنه ده، خو هغه وخت هم زما هدف دا و چې وزیر صیب ته د نورو لیکوالو، کلتوري او علمي ټولنو پام را و اوړي او له اوسني چاپ مې هم هدف دادی، له نېکه مرغه همداسې وشول، تر هغه وروسته بیا په پېښور کې ((خلیل ادبي جرگې)) د وزیر صیب په اړه یو علمي سیمینار جوړ کړ او د دې سیمینار د لیکنو ټولگه یې هم چاپ کړه او ځینې نورې لویې وړې غونډې هم په افغانستان او هم په کوزه پښتونخوا کې وشوې، اوس خو په کابل کې هم د پښتو د همدې بابا په نوم یوه ادبي ټولنه او په مزار شریف کې هم یوه ادبي ټولنه شته او فعالیت کوي، یو شمېر متفرقه لیکنې هم د بابا د شخصیت د ځلوني په باب خپرې شوې دي او بابا ته پام را اوښتی دی. خو تر پښتنو ډېرې هغه ډلې ټپلې او اشخاص چې د هېواد د ملي هویت او یووالي مخالفین دي او د یو شمېر ښکاره بهرنیو هېوادونو او کړیو له خوا یې ملاتړ کېږي، د وزیر بابا د شخصیت پر ضد یې په لسگونو لیکنې کړي او کوي یې. دې ډلو ټپلو ته د وزیر صیب شخصیت ځکه د زغم وړ نه دی، چې هغه د هېواد اساساتو ته داسې خدمت کړی، چې دا ډول عناصر اوس ان د خپلو بهرنیو ملاتړو په زور نه شي کولای، دا بنسټونه ړنگ کړي.

هر څومره چې دا ډول ډلې او افغان ضد اشخاص د وزير صيب د شخصيت پر ضد ليکنې کوي، هغومره موږ ته پته لگي، چې زموږ دې اتل زموږ هېواد ته څومره خدمتونه کړي دي. دا همغه سره زر دي، چې د وخت په تېرېدو يې ارزښت او اهميت نور هم زياتېږي. اوس نو زموږ ليکوالو ته په کار دي، چې د وزير صيب ټول چاپي او ناچاپ اثار سره راټول او خوندي کړي، هم يې چاپ کړي او هم يې د انټرنټ خپو ته وسپاري، چې د مرگ د بلا له خطر ه خوندي شي. ددې ترڅنگ زموږ ليکوالو او علمي ټولنو ته په کار دي، چې د وزير صيب د اندوژوند پر بېلابېلو اړخونو څېړنه وکړي او د هغه له اند دود څخه د اوسني او راتلونکي نسل د روزنې لپاره د روښانه مشالونو په توگه گټه واخلي. زموږ يو زيات شمېر قومي مخورو، مشرانو، د فکر او قلم خاوندانو او سياستوالو سره د وزير صيب گڼې خاطرې شته، ددې خاطر و او پخو خبرو خوندي کول په کار دي او له هغو څخه الهام اخيستل.

لکه څنگه چې دمخه مې يادونه وکړه، دا اثر چې تاسې يې گورئ، زما د ليسانس دورې پايلېک دی، پر ۱۳۷۰ل کال ليکل شوی او پر ۱۳۷۳ل کال چاپ شوی، دويم چاپ کې مې څه خاص تغيرات نه دي راوړي، يوازې يونيم ځای کې چې املايي، انشايي او چاپي تېروتنې وې، همغه مې سمې کړي، نور مې ليکنه د خپل همغه وخت د ارزښت له مخې په خپل شکل پرې ايښې ده. له گران ورور ښاغلي حاجي خان محمد

منگل څخه، چې له ما سره يې په گڼو فرهنگي چارو کې مرسته او همکاري کړې او دا اثر يې په خپل لگښت لومړی ځل چاپ کړی، مننه لازمي بولم او همدارنگه نورو هغو ټولو دوستانو ته چې د دې اثر په لومړي او دويم چاپ کې يې مرسته کړې، کورودانی وایم.

د هېواد د ملي کلتور د نښرازی په هیله

په درنښت

پوهندوی محمد اسمعیل یون

کابل-افغانستان

ارگ-د جمهوري ریاست ماڼۍ

د ۱۳۸۷ کال د سلواغې ۱۸مه

يادون

محمد گل خان مومند زموږ د هېواد د معاصر سياسي تاريخ او فرهنگ په اتلو څېرو کې يوه وتلې او ځلنده څېره ده. محمد گل خان مومند نه يوازې د هېواد د خپلواکۍ په گټلو کې خپل کارنده رول ترسره کړی، بلکې د تيار او جهالت (سقاوي واکمنۍ) په له منځه وړلو کې يې هم د يادونې وړ رول ترسره کړی دی. وزير محمد گل خان مومند د هېواد د بهرنيو او کورنيو دښمنانو نيتونو ته په ډېره ځيرتيا متوجه و، نو ځکه خو يې د ځينو نورو بادرکو پښتنو مشرانو له ايډيالونو سره سم پښتانه په شمال کې د يرغلگرو پروړاندې د يوه سپر په توگه ودرول او د تجزيه غوښتونکو هيلې يې له خاورو سره برابرې کړې.

وزير صيب نه يوازې د هېواد سياسي ژوند ته متوجه و، بلکې اقتصادي او فرهنگي مسايلو ته يې هم ځانگړې پاملرنه لرله هغه پښتانه د بناري کېدنې او نوي اقتصادي سيستم له جوړښت سره اشنا کړل او هم يې د فرهنگ دروازې ورته خلاصې کړې او د يوه مخکښ فرهنگي جريان پر روزلو يې پيل وکړ، پښتنو ته يې دا حق حاصل کړ چې په خپل هېواد کې په خپله ژبه ليک او لوست وکړي، خود پښتنو د دومره لوی خدمتگار له دومره سترو وياړنو او خدمتونو سره سره تراوسه پورې د هېواد په خپرونو

کې د هغه په باب ډېر هغه څه چې لازم وو، چا نه دي لیکلي، خو
زمورې د ولس د ځينو مخورو او روښانفکرانو په زړونو او ذهنونو
کې د هغه په باب ډېر څه شته چې تر اوسه لا د کاغذ پر مخ نه دي
راغلي. ما غوښتل چې د دغو مخورو یادونه، خاطرې او خبرې
اترې له ذهنونو څخه د کاغذ پر مخ لوستونکو ته وړاندې کړم،
خو په دې دوو کلونو کې د هېواد حالات داسې راغلل، چې د
ژوند د چارو د ډېرو برخو توازن گډوډ شو، نو په دې وجه د هغو
کسانو لیدنه کتنه راته گرانه شوه چې د دې کار لپاره ضرور وو. له
دې کبله زما نیمگړې زیار نیمگړې پاتې شو. هیله لرم چې درانه
لوستونکي او د محمد گل خان مومندبابا د پتمنې لارې لارویان
او مینان به زمورې د عذر دا ټکي له پامه ونه غورځوي.

په ډېر درنښت

په ټوله پښتنه مینه

اسمعيل يون

۲۰/۵/۱۳۷۳

پېښور

لومړی څپرکی

د محمد گل خان مومند ژوند لیک

((بناغلی محمد گل خان د محمد خورشید غونډ مشرزوی، د مومن خان لمسی، د عبدالکریم کړوسی په قوم حسین خېل مومند دی. د ۱۳۰۳ هجري قمري کال د روژې میاشتې پر ۱۳ ورځ د کابل د اندرابیو په کوڅه کې زېږېدلی دی. لومړنۍ زده کړه او دود علوم یې په خصوصي ډول له پوهانو څخه لوستي دي)).

پر ۱۳۲۷ هـ ق کال د حربي ښوونځي په دویم ټولگي کې د زده کوونکي په توگه شامل او تر پنځه کلنې تعلیمي دورې نه وروسته بریالی فارغ شو او د اردلانو په غونډ کې د توپچي خانگي د قوماندان په حیث وټاکل شو. په دغه شاهي ټولگي کې یې له یوې خوا کنډک ته درس ورکاوه، له بلې خوا یې د حربي ښوونځي د سرښوونکي په توگه وظيفه اجرا کوله او د دغه بریالي خدمت په نتیجه کې د سپه سالار صالح- محمد

خان د ياور په حيث مقرر شو او د شاهي گارد د قومانداني چارې هم وروسپارلې شوې.
محمد گل مومند د ۱۲۹۸ کال د جوزا پر مياشت، د هغه هيئت غړی و چې د محمد ولي بدخشاني په مشرۍ (مولانا سيف الرحمن الکوزی، فيض محمد زکريا، محمد اسلم ميرشکار، بشير احمد خان، عبدالحميد خان، عزيز الرحمن فتحی، محمد اديب افندي، عبدالغني ترجمان، غلام جيلاني)، د افغانستان د خپلواکۍ د معرفي لپاره اروپا او امريکا ته ولاړ.

ده پر ۱۳۰۳ کال د پکتيا د عسکري قوماندان او اعلى حاکم، پر ۱۳۰۶ کال د مزار شريف د ملکي تفتيش د رئيس په حيث او بيا د ننگرهار د عسکري قوماندان په حيث پر کار شروع وکړه. په سقوي نا اراميو کې لومړی پر کور ناست و. څرنګه چې عمومي امنيت او د هېواد خپلواکي يې په خطر کې وليده، نو له خپل رسمي او ملي نفوذ څخه يې د وطن د نجات لپاره کار واخيست او پر مبارزه يې شروع وکړه. تر سقوي نا اراميو وروسته محمد گل مومند د لومړۍ کابينې په تشکيل کې داخله وزير او سربېره پر وزارت د ننگرهار د تنظيمه رئيس په حيث وټاکل شو او تر هغه وروسته د پروان او کاپيسا ولايتونو د چارو د تنظيم لپاره مقرر شو او بيا پر ۱۳۰۹ کال د

ولایتونو؛ د کندهار او فراه ولایتونو د تنظیمه رئیس په حیث مقرر شو او په زړه پورې خدمتونه یې ترسره کړل. پر ۱۳۱۲ل کال د قطغن، مزار شریف، بدخشان او میمنې د تنظیمه رئیس په توګه وټاکل شو او د ښو خدمتونو له کبله یې د لمر عالی نښان واخیست. پر ۱۳۱۹ کال د دولت د وزیر په حیث مقرر شو. محمد گل خان مومند د ۱۳۳۴ل - ۱۹۵۵م کال د لویې جرګې چې د انګرېز د امپریالیزم په مقابل کې د پښتونستان د مسالې په باب د ګډ تصمیم نیولو په غرض جوړه شوې وه، د نایب سالار وظيفه اجرا کړله.

محمد گل خان مومند چې پښتانه یې د بابا او دادا په نوم یادوي پر ۱۳۴۳ل کال د اسد میاشتي پر ۲۷ مه ورځ د سهار پر ۸ بجو د ۸۰ کالو په عمر د زړه درېدو په اثر، د کابل په بریکوټ کې وفات شو او په شهدای صالحین کې خاورو ته وسپارل شو ((^۱)) (د مرحوم محمد گل خان مومند د جنازې په مراسمو کې د هغه وخت د دولت ډېرو لوړو دولتي اشخاصو برخه اخیستې وه)).

له محمد گل خان مومند څخه یو اولاد (یوه لور) پاتې چې د لال پورې په شپراحمد نومي واده ده. ((دغه راز یو وراره یې محمد پتنگ نومېده، چې د محمد گل خان مومند تر وفات وروسته یې د ده د ځینو اثارو خپرولو ته توجه کوله)). (۲)

مرحوم محمد گل خان مومند په دري ژبه کې هم د نښه قلم
خاوند و، پر ترکي او روسي ژبو هم پوهېده. (((۳)

پر پښتني فرهنگ د محمد گل خان مومند د هلو ځلو اغېزه

لکه څنگه چې دمخه مو وويل، محمد گل خان مومند لکه د نورو پښتنو مشرانو په څېر نه يوازې د تورې خاوند و، بلکې د قلم او ادب د دنيا لويه شتمني هم ورپه برخه وه او په دې برخه کې هم ډېر زيات خدمتونه کړي دي. که له تفصيل نه ډډه وکړو، نو کېدی شي پر پښتني فرهنگ باندې د محمد گل خان مومند د هلو ځلو اغېزې او تاثيرات په لاندې ډول په گوته کړو:

الف- په ژورناليسټيکه او خپرنۍ برخه کې:

لوی افغان مفکر سيد جمال الدين افغان وايي: ((اخبار د يوه ولس ژبه ده)) په اوسنۍ پرمختللي نړۍ کې د ژبې او ادبياتو د پرمختگ ډېر غټ او دروند بار د ژورناليزم پراوړو او متو پروت دی. محمد گل خان مومند په ډېرې ځيرتيا سره همدغه آر (اصل) ته متوجه و او د لومړي ځل لپاره يې پر ۱۳۱۱ل کال، په کندهار کې د (طلوع افغان) اوونيزه په پښتو کړه، دا په افغانستان کې لومړنۍ اوونيزه ده، چې په پښتو ژبه خپرېږي، د دې اوونيزې مسوول چلوونکی لوی استاد علامه پوهاند عبدالحی حبيبي و. تر هغه وروسته دا جریده په

پښتو ژبه خپرېدله، له طلوع افغان پرته ((پر ۱۳۱۱ کال يې د ((پښتو)) په نامه يوه مجله هم خپروله، چې وروسته بيا د کابل له مجلې سره يوځای شوه، د کابل مجله هم لومړی په دري او پښتو خپرېدله، خو کوم وخت چې د کابل ادبي انجمن په ((پښتو ټولنه)) بدل شو نو د کابل مجله هم ټوله پښتو شوه)). (۴)

ب- د ادبي ټولنو په جوړونه کې:

د محمد گل خان مومند بل لوی ادبي خدمت دا و، چې ادبي ټولنې يې جوړې کړې، ځکه د انفرادي او ډله ييز خدمت او خوځون ترمنځ ډېر توپير وي. محمد گل خان مومند کله چې د کندهار تنظيمه رئيس و نو هلته يې پر يو لړ سترو ادبي هڅونو او کارونو لاس پورې کړ.

((د ۱۳۱۱ کال د قوس پر ۹ نېټه يې په کندهار کې پښتو ادبي انجمن)) تاسيس کړ. په پای کې دا انجمن کابل ته راغی او د کابل له ((ادبي انجمن)) سره يوځای شو او وروسته د کابل ادبي انجمن پر ((پښتو ټولنه)) بدل شو)). (۵)

ج- د روزنې او پالنې په برخه کې:

استاد گل پاچا الفت د فکر پالونکي او روزونکي ته په خپله د يوه مفکر په سترگه گوري او د دواړو مقام يو شان گڼي، ځکه که د فکر پالونکي هڅې او کوښښونه نه وي، نو د يوه مفکر منځته راتگ تر ډېره حده له امکانه لرې برېښي. خومره نوښتگرو او لويو ليکوالو چې د محمد گل خان مومند د پالنې، روزنې او هڅونې تر سيوري لاندې خپلو ادبي هڅو ته دوام ورکړی، نن يې په پښتو ان په گاونډيو ژبو کې ساری نه شو ليدلای. وايي کله چې د محمد گل خان مومند په لارښوونه لوی استاد علامه پوهاند حبيبي د ((طلوع افغان)) اوونيزه پښتو او بيابايي لومړۍ گڼه د هغه د کار پرمېز کېښوده، نو محمد گل خان مومند له ډېرې خوښۍ او خوشالي استاد حبيبي د خپلې مهربانۍ پر وړاندگو تود کړ؛ کابل ته يې وړانديز وکړ، چې استاد حبيبي ته دې جايزه ورکړای شي، نو لوړو مقاماتو استاد ته (۳۰۰۰۰ افغانۍ) د جايزې په توگه ورکړې، چې د هغه وخت د پرش زره افغانۍ د اوس وخت له مليونونو افغانيو سره معادلې دي. دغه راز يې استاد حبيبي ته (دوه جريبه ځمکه) د کندهار په شاوخوا او يو څه نوره ځمکه د کندهار په احمدشاهي حدودو کې هم ورکړه. همدارنگه محمد گل خان -

مومند د پښتو ژبې او ادب د لا غوړېدنې لپاره په بېلابېلو

وختونو کې بېلابېلې ادبي مسابقې او کانکورونه جوړول، د بېلگې په توګه به له دې ډول مسابقو څخه د یوې یادونه وکړم. استاد قیام الدین خادم وايي:

[((زما و ما - او - څوک)) مسئله د محمد گل خان وزیر صاحب داخله له خوا په مسابقې کې کېښودل شوه، چې ددې کلمو تفریق د ګرامر په لحاظ هر څوک وکړي او د استعمال ځایونه یې ونیسي، هغه به انعام وړي. په دې مسابقه کې ډېر پښتانه ادیبان شامل شول، مګر په اخره کې هغه څه چې ما لیکلي وو، قبول شول او یو او میګا ساعت او پارکر قلم د وزیر صاحب له خوا ماته په نمانځنه کې راکړل شول]] (۶)

سربېره پر دې محمد گل خان مومند د یو زیات شمېر پښتنو د اولادونو لپاره ښوونځي جوړ کړل او په هغو کې یې د هغوی لپاره په خپله مورنۍ ژبه (پښتو) د درسي چارو د پرمخبيولو امکانات برابر کړل.

د-د ژبې په دفتري کولو او رسمي کولو کې:
پوهان ژبه د کلتور اعراده بللې او د یوه ملت د کلتور د خوندي ساتلو لپاره ژبه اساسي وسیله ده. فضل احمد غر افغان وايي:

((ګوره خپله ژبه پرې نه ږدي افغانه

چې همدغه د قومي ترقۍ جړدی))

پاچا خان د یو قوم سپکوالی او ورکوالی د هغه په ژبه کې گوري. وایي: ((چې کوم قوم ته خپله ژبه سپکه شي، نو هغه سپک شي او چې خپله ژبه ترې ورکه شي نو هغه ورک شي)). (۷)

علامه محمود طرزي وایي: ((یو ولس په ژبه او ژبه په ادبیاتو ژوندی پاتې کېږي.)) (۸)

محمد گل خان مومند د ژبې همدغه ستر ارزښت ته په ډېر دقت متوجه و او په دې برخه کې د خاص او ځانگړي نظر خاوند و.

هغه ته د ژبې د پرمختگ بنسټیز لاملونه (عوامل) ډېر ښه معلوم وو، نو په همدې وجه یې پر عملي فعالیتونو لاس پورې کړ. وایي د یوې ژبې د پرمختگ لپاره څو ټکي ډېر مهم دي، یو دا چې ژبه مذهبي بیزولري، رسمي یانې دفتری او دولتي شي او بل علمي او اقتصادي بیزا او اهمیت ولري. خان شهید عبدالصمد خان اخکزی وایي: ((دیوه قوم ژبه هغه وخت پرمختگ کولای شي، چې اولادونه یې په خپله مورنۍ ژبه (ژبه) تعلیم وکړي)). (۹) په خپله محمد گل خان مومند وایي: ((ژبه باید وساتله شي، وپالنه شي، وروزله شي، ارته کړله شي، علمي شي، ادبي شي، په هر حیث د ملت د مرستو اړنیو او احتیاجاتو ته کافي شي)). (۱۰)

محمد گل خان مومند د ژبې د پرمختګ د پورتنیو عواملو په پام کې نیولو سره لومړی دخپلې ژبې د عملي رسمي کولو او دولتي کولو لپاره هڅه او هاند پیل کړل. یو زیات شمېر پښتنو روښاندانو یې ملا وروتړله او د وخت دولت یې په دې حقیقت قانع کړ چې د پښتو ژبې رسمیت او دفتري کېدو ته جدي ضرورت دی او بل دا د پښتنو مسلم حق دی، چې په خپل هېواد کې یې خپله ژبه رسمي او دفتري وي. د همدغو عواملو له کبله ((پر ۱۳۳۲ کال د دولت له خوا یو فرمان صادر شو او پښتو ژبه یې د دولت د رسمي ژبې په حیث اعلان کړه.)) او وروسته په اساسي قانون کې د پښتو ژبې د پالنې او پرمختیا لپاره یوه ماده حای کړای شوه، چې دولت په دې خبره مکلفوي چې د پښتو ژبې د پالنې او پرمختګ لپاره هاند او هڅې وکړي.

د پښتنو په اوسني تاريخ كې د محمد گل خان مومند دريخ

د پښتنو ټول ژوند له پېښو او حوادثو ډك دى. كه څوك د پښتنو تاريخ په دقيقه توگه ولولي، نو ورته څرگنده به شي، چې دې ملت د خپل ژوند په اوږدو كې ايله كه څو لسيزې سر په سر په ارامۍ او سوکالیۍ كې ژوند تېر كړى وي. دومره جگړې پرې راتپل شوي او له دومره جگړو سره مخامخ شوى او دومره طبيعى بدمرغيو ورته مخه كړې، چې د نړۍ ډېر كم ملتونه به ورسره مخامخ شوي وي. كله چې پښتانه دې نړۍ ته راځي، نو په ډزو بدرگه كېږي او هغه بلې دنيا ته هم ډېر ډزو له كبله ځي. د پښتنو معاصر تاريخ د خونړيو جگړو شاهد دى. دا جگړې د نړۍ د ستر بنكېلاك (انگرېز) له خوا زموږ پر ولس راتپل شوى.

خو څرنگه چې زموږ ولس د تورې مېړنى دى، نو د جگړې ډېرې برياوې يې په برخه شوي دي. يو پوه وايي: ((پښتانه يې په توره گټي او په سياست يې بايلوي)). (۱۱) خو له دې سره سره بيا هم پښتانه داسې اتلان لري، چې هم يې توره چلولې او هم قلم، هم د عمل د ډگر توريالي وو او هم د پوهې او تدبير له امير كروړ جهان پهلوان نه نيولې تر شېرشاه سوري، بايزيد

روښان، خوشال خان خټک، میرویس نیکه، لوی احمد شاه بابا پورې ټول د تورې او قلم، پوهې او تدبیر اتلان تېر شوي دي. په اوسني عصر کې مورېو بل اتل هم لرو، چې هغه هم د تېرو مشرانو په شان د تورې او قلم، فکر او پوهې د لویې شتمنۍ خاوند دی. دا اتل محمد گل خان مومند دی. محمد گل خان مومند د ننگرهار په جبهه کې د سپه سالار صالح محمد خان د یاور په حیث د خپلواکۍ په جگړې کې گډون درلود او افغاني لښکر یې د تباهی او بې دسیپلینۍ له بلا څخه وژغوره او د انگرېز د تورو په مقابل کې یې حیثیت ور اعاده کړ). (۱۲)

د هېواد د خپلواکۍ لپاره پر مېړانې سربېره محمد گل خان مومند د سقاوي اغتشاش د تورې دورې په له منځه وړلو کې هم لوی لاس درلود او هېواد یې د جهل، ناپوهۍ او فساد له منگولو څخه په ډېره لنډه موده کې خلاص کړ.

د محمد گل خان مومند د نارینتوب یوه بله بېلگه داده چې د شینوارو د بغاوت پر وخت ((د جلال اباد ښار د ټولې جگړې په ترڅ کې، د جلال اباد او کابل ترمنځ ارتباط د یوې الوتکې په وسیله ټینګ و چې هره ورځ به تله راتله، مرکز ته به یې د جنگ راپورونه راوړل او له دې ځایه به یې اوامر او فرامین وروړل.

جگړه ورځ پر ورځ زیاتېدله او د ښار محاصره ټینګېدله، تل به دا اوازې خپرېدې چې د امان الله خان حکومت نسکور شوی، خود الوتکې تګ راتګ د عسکرو او لښکرو د زړه تسلي و، اما د جدي پر ۲۴ مه^(۱) الوتکه له کابله رانغله، بله ورځ هم رانغله او په خلکو کې داسې گونګسی خپور شو چې کابل د سقاو زوی نیولی دی، والي علي احمد خان^(۲) ته هم خبر

(۱) د ۱۳۰۷ لمريز کال د جدي ۲۴ تاریخ دی.

(۲) علي احمد خان د شينووارو د بغاوت پر وخت د ننگرهار والي و، دی ډېر ځانغوښتونکی انسان و، د هېواد د لوړو گټو د ساتلو خيال يې په زړه کې نه و، کله چې شينوارو د جلال اباد ښار محاصره کړ، نو ملي مبارز زمانخان د خپلو ملي لښکرو په واسطه هغوی ته ماته ورکړه، خو علي احمد خان د ميرزمانخان بری او ښه شهرت په زړه کې نه شو زغملی، نو همغه و، چې بله ورځ يې د يوې قومي جرگې په ترڅ کې ميرزمانخان ته امر وکړ، چې د شينووارو باغيان له منځه يوسي، ميرزمانخان که هر څومره هڅه وکړه، چې والي علي احمد خان په دې خبره وپوهوي، چې په جرگه کې د ټولو خلکو په مخ کې پر هغوی باندې حمله کول هم د جنګي تاکتيک له مخې غلطه خبره ده، ځکه چې هغوی مخکې تر مخکې په دې راز خبرې او هم د جرگې د دود او دستور له مخې، خو علي احمد خان ډېر ټينگار کاوه او ويل يې چې زه د امان الله خان نماينده يم ته چې زما امر نه مني، لکه د امان الله خان امر چې نه مني، څرنگه چې امان الله خان ميرزمانخان ته ورور ويلي وو او هم يې د لوی خان لقب ورکړی و، نو همغه و چې ميرزمانخان جگړې ته لاړ. څرنگه چې شينواري مخکې تر مخکې له دې جگړې نه خبر وو، نو همغه و چې ميرزمانخان لښکرو ته يې سخته ماته ورکړه، نو ځکه د والي علي احمد خان ناوړه هيله ترسره شوه. پر دې وخت د سقاو د زوی د پاچاهۍ اوازې شوې، علي احمد خان چې مخکې تر مخکې يې د پاچاهۍ خيالونه ليدلي وو دا موقع د ځان لپاره مناسبه وگڼله او ځان يې د امان الله خان د وارث په توګه معرفي کړ او له خلکو څخه يې د بيعت غوښتنه وکړه. محمد گل خان مومند چې يو زيرک افسر او سياستوال

راورسېد، ده چې له پخوانه ځان تيار كړې و، نو دولتي
مامورين او منصبداران يې راغونډ كړل او ورته ويې ويل: ((زه
دلته د امان الله خان د وكيل په توگه ټاكل شوی وم، خو اوس
چې هغه تخت پرېښود، نو تاسې بايد ماته د باچايي بيعت
راكړئ!

خو محدودو منصبدارانو له ده سره بيعت كول ونه منل، چې
په دوی کې يو محمد گل خان مومند او بل نورستاني كپتان
حميد الله و، چې د دې انكار په نتيجه کې يې دواړه كلك
كلك په لرگو ووهل)). (۱۳) بل لوی او د يادونې وړ خدمت
چې محمد گل خان مومند پښتنو او په عمومي ډول افغانانو
ته كړی دی، هغه په پښتنو کې د ملي شعور راتوكول و او په
دې ډول يې پښتانه (د يو بل لوی ښكېلاك) په مقابل کې د
سپر په توگه ودرول، پښتانه يې د راتلونكو څو لسيزو عواقبو
ته متوجه كړل، چې كېدی شول د هغو په وجه د بهرنيو
دښمنانو په لمسون او لاسوهنې، د افغانستان فعلي بڼې
بدلون موندلای وای، خو د محمد گل خان مومند د فكر لرليد
دومره دقيق و، چې دا ټول عواقب يې مخکې تر مخکې له

و، د علي احمد خان پرتولو هيلو، نيتونو او چلندونو ښه خبر و، نو هغه ته يې له بيعت
څخه ډډه وكړه او ويل يې چې امان الله خان بايد بېرته پاچا شي، خو علي احمد خان هغه
تر سختې فزيكي ښكنجې لاندې ونيو، خو محمد گل خان مومند له خپلې عقيدې نه
واڼه وښت.

نظره تېر کړي وو. بل يې پښتانه د ښاري ژوند دلارو په لټون
پسې وهڅول او د اقتصادي سرچينو د پلټنې او لاسته راوړنې
لارې او ګودرې يې ور په ګوته کړې. خو که په لنډ او خلص ډول
د پښتنو په اوسني پېښليک (تاريخ) کې د محمد گل خان
مومند پر دريخ خبرې وکړو، نو وبه وايو: دی د پښتنو داسې
يو ستر ملي او فرهنگي شخصيت دی، چې د هېواد د ملي
واکمنۍ د کورنيو او بهرنيو دښمنانو د قوت روح يې مخکې
تر مخکې خپلې او د فکر مزي يې ور شلولي دي، پښتانه او په
مجموع کې ټول افغانان يې له يو لوی رنځ او خطريانې د يو
خپلواک افغانستان له ټوټې ټوټې کولو څخه ژغورلي دي.

محمد گل خان مومند او پښتونولي

پښتو نه يو ازي زمور د ژبې نوم دی، بلکې زمور د کلتور او ټولنيز دود معنوي رمز هم په کې پروت دی، پښتانه په پښتو سره راټولېږي، په پښتو پرېکړه کوي او په پښتو لوړه. ځينو د (پښتو) له کلمې څخه، څو ماناوې راکښلي، چې دا ماناوې او خويونه په يوه پښتون کرکټر کې تجلا مومي. (پ)، د پت؛ (ښ)، د ښېگڼې؛ (ت)، د تورې؛ او (و) د وفاد ماناوو ښکارندويي کوي. که څه هم په يوه انسان کې د پښتو د بشپړو معنوي ارزښتونو د ټولو څرکونو ليدل څه گرانه خبره ده، خو ځينې داسې پښتانه هم شته، چې د يوه پښتون کرکټر بشپړې ځانگړنې په کې ځلېږي. يوله داسې پښتنو کرکټرونو څخه محمد گل خان مومند دی. فکر کوم د محمد گل خان مومند په فکر، احساس، عاطفې او روحياتو کې چې د پښتو او پښتونولي څومره جذبې او ولولې جاري وې د ډېرو کمو پښتنو په روحياتو کې که پښتو دومره ځای نيولی وي. محمد

گل خان مومند هغه شخصیت و ، چې پښتو یې ویلې ، پښتو یې لیکلې او پښتو یې ترسره کړې ده.

محمد گل خان مومند د پښتو او پښتونولۍ په باب یوه رساله هم لیکلې ده. د دې رسالې نوم دی ((لنډۍ پښتو)). په دې رساله کې د محمد گل خان مومند هغه افکار راټول شوي چې د پښتو او پښتونولۍ په باب یې لري.

((مرحوم مومند په پښتو لیکلو او پښتو ویلو کې د سوچه والي کلک طرفدار و او د کوم څیز لپاره به یې چې په پښتو کې لغت بیاموند ، نو د پردې لغت استعمال ورته ادبي کفر ښکارېده. که به چا د ده پر وړاندې د پردې ژبې لغت استعمال کړ ، ده به ورته ویل: ((ورو کیه! پوه نه شوم، څنگه؟)) خو چې به هغه سړی په خپله خپلې وینا ته ملتفت شو.)) (۱۴)

دلته به له پښتو او پښتونولۍ سره د محمد گل خان مومند د اورنۍ مینې او افکارو یو لنډ جاج وړاندې کړو ، وبه گورو چې دې لوی پښتون له خپلې ژبې او پښتونولۍ سره څومره د زړه له تله سپېڅلې او رواني مینه درلودله. محمد گل خان مومند وايي: ((پښتو ، پښتو منل ، پښتو ویل ، پښتو کول او پښتو چلول دي. پښتانه په پښتو سره پښتانه وو او په پښتو سره به پښتانه وي. پښتانه په پښتو چلېدلې وو او په پښتو به وچلېږي. پښتانه په پښتو پېژندل کېدل په پښتو به پېژندل

کېږي او په پښتو به وپېژندل شي. پښتانه په خپل منځ کې هم
په پښتو یو له بله سره پېژني په پښتو سره عزیزان او یو پر بل
گران دي.

د پښتنو خپلوي په پښتنو سره ده، خپل او پردي په پښتو
سره څرگندېږي او بېلېږي. پښتانه په پښتو باندې سره
پوهېږي، د پښتو خوږه مرکه په پښتو کېږي. پښتانه له پښتو
نه خوند اخلي.

تر ټولو خوندوره مرکه د پښتو ده...

پښتو د پښتنو تفکرات، تخیلات، ذوق او هر څه سره یو
شاته او یو کوي.

– پښتو خورا خوږه وروري ده.

– پښتو صله رحمي ده.

– پښتو شفقت دی.

– پښتو مرحمت دی.

– پښتو مهرباني ده.

– پښتو مروت دی.

– پښتو ښېگڼه ده.

کونډې، رنډې، یتیمان، بېوزلي او مسکینان، رانده او
گود، په پښتو ساتل کېږي. که پښتو وه یو د بله خوښ، یو پر
بل راضي، یو پر بل به ښاد یو.

که پښتو نه وه یو د بله ناخوښه، یو د بل نه ناراضه او یو به هم پر بل بناد نه شو. که پښتو وه زه به تا درنوم او ته به ما درنوې.

– پښتو اصیلتوب دی.

– پښتو سیالوالی دی.

– پښتو نجات دی.

– پښتو عزت دی.

– پښتو کې بې پټي، د گلتوب (حقارت) نه شته، ځکه چې پښتانه یې نه شي منلی.

– پښتو دروندوالی (وقار) دی.

– پښتو د پښتنو درنول دي.

– پښتو کې ټیټال او تملق نه شته.

– پښتو کې سپکه نه شته، نو ځکه سپک پښتون نه دی.

– پښتو شرافت دی.

– پښتو ښه نیت دی.

– پښتو د پښتنو او مسلمانانو خیر غوښتنه ده.

– پښتو ښه اخلاق دي.

– پښتو سپېڅلتوب (تهذيب) دی.

– پښتو تدبیر دی.

– پښتو سریتوب دی او سریتوب پښتو ده.

- پښتو انسانیت ته خدمت دی.
- پښتو قناعت دی.
- پښتو په حق درېدل دي.
- پښتو صبر دی.
- پښتو حوصله ده.
- پښتو هاند او کونښن دی.
- پښتو دین، وطن او د پښتانه ولس ته خدمت دی.
- پښتو ایثار دی.
- پښتو فدا کاري ده.
- پښتو تکره توب دی.
- پښتو غښتلتوب دی.
- پښتو کې خیانت نه شته.
- پښتو کې ټگي نه شته، ټگ پښتون نه دی.
- پښتو کې غلا نه شته.
- پښتو کې تالا نه شته.
- پښتو کې ظلم نه شته، ظلم بې پښتوالې دی.
- پښتو د مظلوم حمایه ده، په نیمې شپې کې له غره سره سم
- د پېښې ځي ته ځان رسول پښتو ده، غله، جاني او خاین نه
- چیغه ویستل او نیول یا یې وژل پښتو ده.
- پښتو صداقت دی.

- پښتو پاک زړه دی.
- پښتو سلیم وجدان دی.
- پښتو روغه پوهه ده.
- پښتو ده چې پښتانه له بدو چارو ساتي.
- پښتو دوا ده.
- پښتو شفا ده.
- پښتو د پښتانه د زلمو ښکلا او د پېغلو ښایست دی.
- پښتو د پښتنو گانه ده.
- پښتو رسول (زینت) دی.
- پښتو حیا ده.
- پښتو د پښتنو د نارینه وو پگری او د ښځو ټیکری او پورونی دی.
- پښتو عفت دی.
- پښتو عصمت دی.
- پښتو سمه عقیده ده.
- پښتو ایمانداري ده.
- پښتو پر مسلمانۍ ټینگېدل دي.
- پښتو پر ځان باور دی.
- پښتو ډوډیماري ده.
- جهل په پښتو ورکېږي.

- علم په پښتو زده کېږي.
- زده کړه په پښتو کېږي.
- پښتو د علماوو مننه او احترام دی.
- پښتو پانگه (سرمایه) ده.
- پښتو کې د دواړو نړیو گټې دي.
- پښتو ازادي ده.
- پښتو قوت دی.
- وطن په پښتو ژغورل کېږي.
- پښتو لوړ همت دی.
- پښتو توره ده.
- پښتو نارینتوب دی.
- پښتو تورزنتوب دی.
- پښتو د پښتنو هر گوره کلک سنگردی.
- پښتو لطف دی.
- پښتو قانون دی.
- پښتو انتظام دی.
- پښتو د سمو مشرانو مننه ده.
- پښتو د خاینو مشرانو رڼنه ده.

– جنت پر اسلام باندې په پښتو کولو گټل کېږي، حورې،
غلماڼ او د جنت بې شمېره نعمتونه پښتنو ته په پښتو لاسته
ورځي.

– پښتو د پښتنو د دواړو نړيو د سعادت ضامنه ده.

– پښتو د پښتنو د ټولني روح دی.

– پښتو خو نو پښتو ده، پښتو ده.

– پښتو ده او پښتو (پښتونواله) ده. (۱۵)

دویم خپرکی

د محمد گل خان مومند اثار

لکه څنگه چې مو دمخه وویل، محمد گل خان مومند لکه د پښتنو د نورو مشرانو په شان هم د تورې، غیرت او مېړانې د شتمنۍ څښتن و او هم د قلم او ادب د معنوي پانگې خاوند او همدا دواړه یې د پښتو او پښتونولۍ د خدمت لپاره د یوې اغېزمنې وسیلې په توګه وکارول.

د محمد گل خان مومند یو شمېر لیکنې او اثار تراوسه پورې د هېواد په ځینو مهالنیو خپرونو کې او ځینې یې هم په ځانګړي ډول خپاره شوي دي، مور دلته د محمد گل خان مومند لیکنې او اثار تر دوو ډلبندیو لاندې خپرو:

الف- په ژبنۍ او علمي برخه کې.

ب- په ادبي برخه کې.

الف- په ژبني او علمي برخه کې:

د محمد گل خان مومند د ليکوالي زياته برخه پر همدې ژبني خوا څرخي، ځکه هغه وخت او حالات چې محمد گل خان مومند په کې ژوند کاوه، داسې وو چې د پښتو ژبې د گرامر په برخه کې کوم مهم اثر نه ترسترگو کېده. محمد گل خان مومند دې نيمگړتيا ته متوجه شو او په دې برخه کې يې کار ته ملا وتړله. دې په ژبپوهنه کې د ځانگړي سبک خاوندو، چې هغه د کره، نره او معياري پښتو ليکل او ويل وو، ترده وروسته ځينو نورو پښتنو پوهانو هم همدا لار ونيوله چې کولای شو، د بېلگې په توگه د پوهاند مجاور احمد زيار نوم واخلو. پوهاند زيار د خپلو ډېرو نوښتونو ترڅنگ د محمد گل خان مومند د ژبپوهنې له اندود څخه گټه اخيستي ده. دا دې دلته د محمد گل خان مومند پر دې ډول اثارو لنډه رڼا اچوو:

۱- پښتو سيند:

دا د پښتو ژبې د لغتونو قاموس دی، چې محمد گل خان مومند ليکلی او پر ۱۳۱۲ل کال په لويه قطع (د يوې تختې کاغذ په اندازه)، د ښوونې او روزنې وزارت له خوا د کابل په عمومي مطبعه کې چاپ شوی دی. د دې اثر د مخونو شمېر (۳۲۲) ته رسېږي او د ټوکونو شمېر يې دوه زره (۲۰۰۰) دی.

د اثر په پیل کې د پښتو د خاصو تورو او ځینو اوزونو په باب خبرې شوي او بیا په څلورو مخونو کې د اثر د لیکدود په باب بحث راغلی دی.

استاد زیار په خپل یوه اثر ((ويي پانگه)) کې لیکلي، چې د یوې ژبې د بدایینې او شتمنۍ لپاره یوه لاره دا ده، چې پخواني وییونه (لغتونه) یې ذخیره شي او نوي لغتونه په کې جوړ شي. محمد گل خان مومند وايي: ((د یوې ژبې ساتنه هم په دغه شان کېږي، چې د هغې ژبې لغات چې لکه د هغې خزانه ده و ساتل شي ترڅو چې د لغاتو د ورکېدو په سبب ژبه او د ژبې د ورکېدو په سبب ملت د ادبي فقر او نکبت په بلا کې نه شي او د مذلت په توره خاوره کېښي او نهایت نوم یې د روزگار دمخه ځنې ورک نه شي.)) (۱۲)

د ده په نظر که د ژبې لغت قید نه شي، هغې ژبې ته نور لغات داخلېږي او پردي کېږي، هر څوک چې د یوې ژبې د لغاتو قیدول غواړي باید په خپلو همخنگو، گاونډیو او خپلوانو ژبو پوه وي، چې د نورو ژبو لغات د خپلې ژبې لغات ونه گڼي او د خپلې هغه د نورو...

په (پښتو سیند) کې د پښتو ژبې په سلگونو لغتونو ذخیره شوي، د هر لغت مانا او تفسیر یې په فارسي ژبه کې ده.

۲- د پښتو ژبې لياره:

پښتو گرامر په برخه کې د محمد گل خان مومند ډېر مهم اثر دی چې پر ۱۳۱۷ کال د ساپي عبدالعظيم په اهتمام او ليک باندې په لاهور کې چاپ شوی دی، له سریزې پرته (۴۹۵) مخونه لري.

د اثر په پيل کې په (۱۴) مخونو کې په خپله د وزير صيب له خوا يوه علمي او گټوره سرريزه کښل شوې، په سرريزه کې لومړی د يو ملت په ژوند کې د ژبې پر اهميت مفصلي خبرې شوي، وايي: ((د يوه ملت په ژبې کې هماغومره سياست، اقتصاد، اجتماعيات، ملي اخلاق، اداب، ملي عادات، ملي رسومات او عنعنات، ټول ملي خصايل او خصايس، حتی په ذهنيت، افکار، حسيات او مدنيت يې نفوذ مينده کوي او هماغومره د هغې ژبې د خاوندانو نامريي بری، د دغې بلې ژبې پر خاوندانو تامينوي...)) (۱۷)

محمد گل خان مومند ددې کتاب په کښلو کې له زياتو ستونزو سره مخامخ شوی دی، ځکه پر کوم مهال چې محمد گل مومند ژوند کاوه د بېلابېلو عواملو له امله د پښتو کتابونو شمېر ډېر زيات نه وو. د گرامر په برخه کې که د گوتو په شمېر د ليکلو کتابونو نومونه واخيستلی شو. وزير صيب دې ټکي ته اشاره کړې ده، چې د پښتو گرامر او قواعدو په

برخه کې کتابونه نه دي ليکل شوي او که ليکل شوي هم وي د پردوله خوا ليکل شوي او د دا ډول اثارو ليکل د يو غرض له مخې و، نه د پښتو د خدمت لپاره. دی د دا ډول يو اثر يادونه کوي، چې په اردو ژبه ليکل شوی و.

که څه هم پخوا ((پير محمد کاکړ د اتلسمې پېړۍ په نيمايي کې د (معرفة الافغاني) په نامه يوه بنسټيزه (تعليمي) ډوله پښويه کښلې، الماني گيولډن شتيت تراوسه پورې لومړی ختيځ پوهاند برېښي چې تر پير محمد کاکړ څخه ۲۰-۲۵ کاله وروسته په خپل نوي فرهنگ کې د الماني ديگوري او اويستي ويونو ترڅنگ يې ۲۱۵ پښتو وييونه کښلي دي. پر ۱۲۲۱ل (۱۸۱۰م) کال د محمد ارتضا خان (د نواب امان الله خان زوی) چې فرهنگ ارتضايي نومي څلور ژبي (عربي، اردو، فارسي او پښتو) قاموس دی او پر همدغه کال د کلا پروت گرامر هم د يادونې وړ دی.

پر ۱۲۲۸ل (۱۸۱۳م) کال د الله يار خان (د نواب محبت خان ورور) عجائب اللغات او په هغه پسې (کتاب و خيالات زماني در لغت و زبان افغاني). دغه راز د (امدنامه افغاني) د کرگر پوهې (فعلي صرف) يو بل کتاب چې يو ويي ليک (لغتنامه) را اخلي، د نولسمې پېړۍ په سر کې کښل شوی ښکاري... دغه راز گيورک مورگن ستيرن، گايگر، جرمني پوهاند ايوالد،

میجرلیچ، کپتان واگن، راورتی، هانری والتر، المانی
از نیست ترومپ، جیمز دارمستتر، روسی ختیخپوهاند
تامانو ویچ لایمر)) (۱۸) او داسې نورو پوهانو د پښتو
گرامر، ویی پوهنې، ویی پانگې، قاموس لیکنې، آر پوهنې
او نورو کې خپرې او لیکنې کړې، خو دا لیکنې او خپرې یاد
یاد شویو لیکوالو په هېوادونو کې د هغو په ژبه خپرې شوي
او یاد محمد گل خان مومند د اثر (د پښتو ژبې لیاره) تر
لیکلو وروسته خپرې شوي دي. نو په دې وجه محمد گل خان
مومند د خپل اثر د لیکلو پر وخت په پښتو ژبه کې د نورو
ژبنيو اثارو له شتوالي څخه بې برخې و او بل دومره جامع
گرامر چې محمد گل خان مومند ولیکه، ترده دمخه چانه و
لیکلی او هغه کمی چې زموږ په ژبه کې د گرامري اثارو د
کمښت له کبله احساسېده د امکان تر حده یې دا کمښت له
منځه یووړ.

محمد گل خان مومند د خپلې سریزې په پای کې وایي: ((د
دغه لامله چې زما په لاس کې اثار نه وو چې تنې څه گټې
اخیستې او استفادې کړي وای، نو ویلای شم چې د پښتو ژبې
د ليارو او قواعدو په غونډولو کې ډېر ستړی شوی یم، ځکه
چې ډېره لټنه او پلټنه یې غوښته. ددغه کتاب په ترتیب البته د
پردیو ژبو د کتابونو نه استفادې شوې او په هغه ترتیب سره

ليکل شوی، اما پوهان او علماء صاحبان پوهېږي، چې د ژبې لپاره (قواعد) څه د ترجمې کار نه دی، چې له بلې ژبې څخه ترجمه شي، کېدی شي چې زما تتبعات بشپړ نه وي يا څه رانه پاتې وي، نو ځکه زه به همدغه حکم نه کوم چې دغه کتاب غلطې او سهوه نه لري. هر ډول چې وي زه د پښتو او پښتنو پخوانی مین او خادم یم خان مسعود بولم چې دغسې وخت کې څښتن تعالی جل وعلی شانه، ماته د دغه کتاب د تالیف توفیق راکړ. هیله کوم چې دغه کتاب د استفادې موجب هم وگرځي او د پښتنو او پښتو د شایقینو له خوا یو کوچنی چوپړ وگڼل شي.)) (۱۹)

ددې کتاب لومړۍ برخه صرف دی، چې دې کې د پښتو توري، د تورو ډولونه، ضوابط، خج، د تورو وتوځي، نوم، د نومونو خاصیت، ډولونه، د نومونو اوبښتنه، صفت، د صفت ډولونه. ضمیرونه، د ضمیرونو ډولونه، فعلونه، د فعلونو ډولونه او ادا ت راغلي دي.

دویمه برخه یې پښتو نحوه ده، چې په دې برخه کې نیمگړي ترکیبونه، بشپړ ترکیبونه، اصلیه جمله، فرعیه جمله، مطلقه او مقیده جمله څېړل شوي دي.

د اثر درېیمه برخه مصادر دي، چې په هغې کې د پښتو (۱۵۲۲) بېلابېل مصادر معرفي شوي دي. د دې اثر په باب بل د

یادونې وړتکی دادی، چې د پښتو ژبې په نسبتاً پخواني لیکدود لیکل شوی دی، چې اوس د پښتو ژبې په لیکدود کې یو لړ بدلونونه راغلي دي.

مثلاً د پښتو دغه توري (ډ، ږ، ن، ت) په کې په دې ډول لیکل شوي دي:

ډ = د تر (د) څخه یې لږ غټ لیکي.

ږ = ږ تر (ږ) څخه یې لږ غټ لیکي.

ن = نر

ت = ت

دغه راز د کلمو په تړلو کې له اوسني لیکدود سره ډېر توپیر په کې لیدل کېږي، دا لاندې څو مثالونه یې د بېلګې په توګه وړاندې کوو:

اوسنی لیکدود د پښتو ژبې لياره

کری کره ی

لیدلای لیدله ی

ستړی ستړه ی

شوی سوه ی

نیولای نیوله یی

او داسې نور مثالونه.

۳- لنډې کی پښتو او پښتونواله:

(لنډې کی پښتو) د محمد گل خان مومند هغه رساله ده، چې د مرحوم استاد عبدالروف بېنوا د هغې گیلې په ځواب کې، چې له پښتنو مشرانو څخه یې کړې وه او پر ۱۳۲۷ل کال په کابل مجله کې خپره شوې وه، لیکل شوې ده او پر همدې کال د پښتو ټولني له خوا خپره شوې ده. دغه راز استاد بېنوا دا رساله د اوسني لیکوال په درېیم ټوک کې هم د درېیم ځل لپاره خپره کړې ده.

د محمد گل خان مومند د ځواب یوه برخه دلته راوړو:

((زما غښتلی ورور بېنوا صاحب!

زه ښه روغ نه یم، نو ځکه لیک او لوست زیار را پېښوي که ډېر ضرور نه وي نه یې کوم بې دغه سړ کال ختې مې هم درلودې چې درست کال د ورغومي د میاشتې ترسره پورې په هغو اخته وم. په ژمي کې ختې درېدلې وې او وزگار تیا وه، نو کله کله به مې د کابل مجلې را واخیستلې او څو کرښې لیا کوم مضمون او مقاله به مې ولوستله، څو ورځې مخکې مې په ۲۰۱ گڼې کې د غښتلي غروال ((چې نوم او کام یې نه پېژنم)) د ځواب په ترڅ کې زما او د ځینو نورو پښتنو نه ستا گيله ولوستله. که څه هم ته حق لرې خو موږ معذوريو او زموږ عذرونه نه دي څرگند.

زما خو بي نورو معاذيرو يو عذر د صحت وړانوالی دی، که نه دغه خو رښتیا ده چې پښتو یوازې ستا لیا د خو کسو نه ده، پښتو د پښتنو نیکونو نه راپاتې میراث دی، چې په دغه کې درست پښتانه برخه لري او درست پښتانه بشپړه ګټه تنې اخیستلای شي، خو وپشلاي یې نه شي... د پښتو تشریح چې د انساني، اسلامي او پښتني فضایلو بیان دی او د پخوانو پښتنو د اخلاقو، ادابو، عاداتو، دود او دستور او د ژوندانه د ډول او رواج ښوونه ده حقیقتاً خورا ګران کار دی او د هر چا د لاسه نه دي پوره، لکه چې متل دی چې (پښتو چا ترسره کړې نه ده) همدغسې چا بشپړه څرګنده کړې هم نه ده...)) (۲۰)

په لنډۍ پښتو او پښتونواله نومي اثر کې د ژبې، پښتو او پښتونوالي په باب د وزیر صیب درانه افکار ځلېدلې دي. دی په دې اثر کې د پښتو او پښتونولۍ هر اړخیز او جامع تصویر او تعریف وړاندې کوي، د یوه پښتون کرکټر ځانګړنې بیانوي او پښتو او پښتونولي د یوه مقدس، لوړ او پراخ قانون او ائین په توګه موندنه راپېژني.

۴- روزنه:

د وزیر صیب محمد گل خان مومند بل اثر دی، چې تراوسه پورې چاپ شوی نه دی. مرحوم استاد بېنواد (اوسني

ليکوال) په درېيم ټوک کې د دې اثر يادونه کړې، خو د
خرنگوالي په باب يې څه نه دي ويلې.

۵- پخلی:

پخلی د محمد گل خان مومند بل اثر دی، چې استاد بېنوا
يې هم يادونه کړې، خو د خرنگوالي په باب يې څه نه دي ويلې.
دغه راز د اصلاح ورځپاڼې د ۲۸/۵/۱۳۴۳ ل کال په گڼې کې
هم د دې کتاب يادونه شوې، خو په تفصيل سره پرې څه نه دي
ليکل شوي.

۲- پښتني تربيه:

پښتني تربيه هم د وزير صيب محمد گل خان مومند يو بل
اثر بلل شوی، چې د اصلاح ورځپاڼې په ۲۸/۵/۱۳۴۳ ل کال په
گڼه کې يې يادونه شوې، خو په تفصيل يې پرې څه نه دي
ليکلي.

۷- پخواني ملي او ادبي اصطلاحات:

د اصلاح ورځپاڼې د ۲۸/۵/۱۳۴۳ ل کال نېټې د گڼې له مخې
د محمد گل خان مومند يو بل اثر دی، چې چاپ شوی نه دی او
د قلمي نسخې په توگه په دې اثر کې پخواني ملي او ادبي
اصطلاحات راغلي دي. د دغه اثر په باب بايد ووايم، چې د
غزني يوه روښن فکره او سپدونکي (غلام جيلاني خان) ماته

وويل: ((زمور د خوانی شپې ورځې وې، نو مور به خو تنه روښنکره خوانان وخت پر وخت د بابا لیدو ته ورتلو، دهغه د ژوند وروستي کلونه وو، یوه ورځ یې مور ته وویل، چې ما د متلونو او د پښتنو د پخو خبرو په باب یو کتاب راپیل کړی، په دې کې مې یو شمېر متلونه راټول کړي دي)) نو زما په گومان کېدی شي (پخواني ملي او ادبي اصطلاحات) د وزیر صیب محمد گل خان مومند همدغه اثر وي، چې پورته مو یادونه وکړه.

ددغو یاد شویو اثارو (روزنه، پخلی، پښتني تربیه او پخواني ملي او ادبي اصطلاحات) قلمي نسخې اوس زما په واک کې نه شته، چې د نوموړو اثارو د څرنگوالي په باب بشپړې څرگندونې وکړم خو (زمور د غازیان) اثر د بساغلي مولف محمد ولي زلمي په قول: ((د محمد گل خان مومند یو وراره محمد پتنگ نومېده، چې د ده تر مړینې وروسته یې د ده د ځینو اثارو په خپرولو کې توجه کوله)) (۲۱) نو شاید د نوموړو اثارو قلمي نسخې هم له نوموړي سره خوندي وي. دغه راز د وزیر صیب محمد گل خان مومند دوه لیکنې چې د ده په خپل لاس کښل شوي، د هېواد له نومیالي محقق حبیب الله رفیع سره موجودې دي چې تراوسه چاپ شوي نه دي. دا لیکنې هم د وزیر صیب د متفرقه لیکنو له جملې څخه دي:

- ۱- سیمه: د گډ هېواد او خصوصاً د پښتنو د هېواد د ساتنې او گډ مدافعت په اړه مطالب لري.
 - ۲- مېلمستوب: مېلمستیا او بلنه ده، په مېلمستیا عمومي بحث او دا چې پښتانه په مېلمستیا کې ډېر پیاوړي دي خصوصي بحث کوي.
 - ۳- ټوکې: په دې مضمون کې ټوکې په جایزو او ناجایزو برخو وېشي، جایزې له اسلامي او پښتني ادابو مخالفې نه بولي او ناجایزې له دارو سره مخالفې گڼي.
- ب- په ادبي برخه کې:

د محمد گل خان مومند د ژوند زیاته برخه او ورځنۍ چارې د دولت پر اداري کارونو، پر پښتو پالنې د نوي پښت پر روزنې او د مهمو ژبنيو علمي اثارو پر لیکلو تېر شوی، تراوسه پورې چا د محمد گل خان مومند د ځانگړو تخليقي ادبي اثارو په باب څه نه دي لیکلي، خو د شعرونو پخې بېلگې يې په لاس کې شته، د هغو د څرنگوالي له مخې ویلی شو، چې محمد گل خان مومند د شاعرۍ د اوچتې قریحې او لوړ استعداد خاوند و او بنایسته ډېر شعرونه به يې لیکلي وي. دلته يې لومړی د بېلگې په توگه یو ټوټه شعر راوړم او بیا به پرې لنډې خبرې وکړم.

پښتونواله

نيکه پلار مې پښتانه وو يم پښتون
زمری يم، زمرزی يم، زمربون
زه پښتون يمه ښکاره يم لکه لمر
و غليم ته تل ولاړ يم لکه غر
ماته ورغ د نندارې ده ورغ د جنگ
ورته درومم په اتې اوپه غورځنگ
د غورځي غرونه زما لکه ثنا
برېښېده د توري زما لکه برېښنا
د زمري په خپر غورځي کړمه غر مېږم
لوړ لوړ غرونه لکه توی غوندي بهېږم
پر غليم باندي چې راشي زما وار
اسماني تندربه وي زما گوزار
زه پښتون يمه پښتو باندي څرگند
که دانه وي زه به يمه خوشې شند
پاتې مړې مې له پلاره ده پښتو
ده پښتو او پښتونواله د پښتو
پښتو زده کړه ده د علم او کمال
پښتونواله ده ښه توره او ښه ډال

نبه خويونه د يانت موده پښتو
نبه دودونه او ادا د پښتنو
پښتونواله پښتانه هوسوي
پښتونواله پښتانه به لوروي
په پښتو باندي وطن گتلی شوی
په پښتو باندي وطن ساتلی شوی
هم به بيا وي په پښتو باندي گتيل
هم به بيا وي په پښتو باندي ساتل
پښتو کرمه، پښتو وایمه زه تل
ده لالی زما پښتونه لرم بل
سراو مال مې دواړه جار دي تر پښتو
ژوند او مړینه مې نثار دي تر پښتو
پښتانه که د پښتو پر لورو ځي
دانړی او هانړی کې دي خوندي
پښتانه او پښتونواله دي وي تل
له پخوانه یو په لس او یو په سل (۲۲)

که موبد وزیر صیب دي شعر او ځینو نورو شعرونو ته په
ژور نظر وگورو، نو وینو چې د ده په شعرونو کې هم د پښتو
پالنې، هېواد پالنې او پر ځان باندي د باور پیاوړې روحیه

ليدل کږې دي د يوه پښتون په توگه د دښمنانو پر ضد جنگ ته د زمري په خپروردرومي، لکه خوشال بابا غوندي د غره په شان ورته په مخ کې ودرېږي او لکه امير کروړ جهان پهلوان د جنگ په ميدان کې خپله توره چلوي. خپله خپلواکي له چانه په زاريو او خيرات نه غواړي او دالوی نعمت د توري او ډال په واسطه خپلوي. هغه لکه يو دردمن مين له پښتو سره مينه لري، پر پښتو مين دی، هغه د پښتو ژوند لوی نعمت گڼي او دا کار د زړه له کومې کوي، د تجمل او سينگار لپاره يې نه غواړي. هغه پښتو يو ټولنيز قانون بولي او لارويان او عملي کونکي يې د زغم او اتلولۍ خاوندان. په شعرونو کې يې (که د همغه وخت د شعرونو په پرتله) يې په پام کې ونيسو، هنريت، جذابيت، تبحر، روايتيا او ساده گي ليدل کېږي او په زياتو سوچه پښتو کلمو يې پوښلي او ښکلي کړي دي. تر ډېره حده يې د نورو ژبو د کلمو له راوړلو څخه ډډه کړې ده.

په لنډ ډول ويلی شو، چې شعرونه يې په شکلي (جوليز) لحاظ، ساده، عام فهمه او د پښتو په ځانگړو ويونو ښکلي کړای شوي دي او په محتوايي لحاظ يې، پښتو، پښتونولي، هېواد پالنه او ملت پالنه د شعرونو مرکزي فکر جوړوي.

د کميت له پلوه د وزير صيب د شعرونو په باب دومره ويلاى شو، سره له دې چې په مستقل ډول دده د شعرونو کومه ټولگه

تراوسه نه ده چاپ شوي خو د شعرونو له قوت، د شعر پر
ارکانو له حاکمیت او د شعر له نورو بېلگو څخه یې څرگند پري
چې د شعرونو ځانگړې مجموعه یا مجموعې به یې درلودلې.

درېم څپرکی

محمد گل خان مومند

د نورو له نظره

محمد گل خان مومند د پښتني تاريخ يو داسې شخصيت دی، چې د ځينو نورو پښتنو مشرانو په څېر يې شخصيت له څو بعدونو څخه جوړ دی، هغه که له يوې خوا ښه پوځي و، نو له بلې خوا ښه اديب او ليکوال هم و، هغه که له يوې خوا ښه سياستوال و، نو د ملي مشرتوب، جرگه ماري او مرکې د ځواک وړانگې هم په کې ځلېدې. د محمد گل خان مومند د شخصيت ژوند او اثارو په باب يو شمېر بهرنيو او کورنيو ليکوالو څه ناڅه ليکنې کړي دي، خو دا ليکنې دومره جامع او زياتې نه دي، چې د وزير صيب د شخصيت او اندو ژوند پوره جاج دې ترې واخيستل شي. خو په ولس او زموږ د خلکو په زړونو او فکرونو کې د هغه په باب ډېر څه شته، کيسې شته،

روایتونه شته، نکلونه شته، یادونه، خاطرې او ډېرې نورې نا لیکلې خبرې.

د بهرنیو پوهانو له ډلې څخه ډاکټر پیچکا چکوسلواکیایي د محمد گل خان مومند یادونه کوي، هغه د پښتو یو لوی عالم بولي او په خپل اثر ((پښتو خجخېړنه)) کې د محمد گل خان مومند له اثارو څخه گټه اخلي.

استاد عبدالروف بېنوا هغه د پښتنو د یو مشر او مبتکر لیکوال په توگه راپېژني او په ((اوسني لیکوال)) کې یې پېژندنه داسې کوي: ((خو دلته دی د وزیر یا رئیس په حیث نه معرفي کوو، بلکې ده ته د پښتنو، پښتو او پښتونولۍ د یوه لېوال مشر او مبتکر لیکوال په نظر گورو. مبتکر یې ځکه بولو، چې ده د پښتو ژبې د لیکنې او گرامر لپاره له ځانه د تورو نوي شکلونه او نوي تعبیرونه منځته را ایستلي وو، چې د ده ځینې اثار په همغو اشکالو او تعبیرونو چاپ شوي هم دي.)) (۲۳)

((پښتونستان)) نومي اثر لیکوال، عبدالمنان دردمند یې د پښتنو د نومیالي مشر په توگه راپېژني. د ((زموږ غازیان)) مولف محمد ولي زلمی یې د ملي مشر، ستر خدمتگار، د پښتو ژبې د پالونکي او غازی په توگه معرفي کوي.

استاد محمد اصف صمیم یې د یو بشپړ پښتون کرکټر او د خپلو ایډیالونو د اتل (زما اتل) په توگه راپېژني او همدارنگه

نور ليکوال يې په نورو درنو نومونو او القابو يادوي. خو څرنگه چې په عمومي ډول افغاني ټولنه له ليک لوست څخه بې برخې ده، نو هغومره چې زموږ د اتلانو په باب زموږ د خلکو په زړونو او فکرونو کې يادونه پراته دي، هغومره نه دي ليکل شوي، ډېر داسې يادونه او خاطرې زموږ د گړني (شفاهي ادب) برخه گرځېدلي دي. په عوامو کې محمد گل خان مومند ته د ((بابا)) او ((دادا)) لقبونه ورکړل شوي او دا هغه لقبونه دي، چې پښتني ولس يې خپلو مشرانو او خدمتگارانو ته د هغو د لويو قربانيو په بدل کې ورکوي او هر څوک ((بابا)) او ((دادا)) کېدی نه شي.

د محمد گل خان مومند په باب زموږ د هېواد له يوزيات شمېر روښاندانو، ټولنيزو شخصيتونو، قومي مشرانو او ولسي خلکو سره ډېر يادونه، روايتونه او حکايتونه شته، چې د ټولو بيان يې اوس زموږ د ډې ليکنې له حوصلې څخه وځي. يوازې د هېواد د هغو څو تنو ليکوالو او مخورو نظرونه به دلته راوړم، چې ما ورسره د هېواد په اوسنيو کرکېچنو شرايطو کې وليدل او د هغو نظرونه مې راواخيستل.

((د قام غمخور محمد گل خان مومند))

((که خو تنه خانان، زمينداران، سوداگر او درباريان ځنې و باسو نور نو د پښتنو ژوند ستړی ژوند دی او دا ستړی ژوند د دوی د ژوندانه د خرابو شرطونو زېږنده ده. د دې کم بخته ستړي او سرگردان قام سارا شين تراوسه پورې لالهانده کوچيانی ژوند لري، نن دلته سبا هلته- چپرې چې يې ښه، هلته يې شپه- عمرونه يې په کوچ وبار کې تېر شول، په کېږدی کې زېږې، په کېږدی کې لويېږي او په کېږدی کې مري، او يا کلن زاړه او برنې لنگې پلي په اوښو پسې منډې وهي او په هر شواخون چې وي ځانونه مزله ته رسوي، تراوسه پورې لا دا اسکېرلي ټاکلی وطن نه لري او نه يې ټاکلې هديره په نامه ده، د يوې کورنۍ پلار که د بابا غره په لمنو کې ښخ وي، کېدی شي چې د دغې کورنۍ مورد اباسين په غاړو کې خاورو ته سپارل شوې وي.

سره له دې چې ويل کېږي پاچهي د دوی د قام (پښتنو) ده، خو دوی تراوسه پورې لا د کور، کلا او باغ و پتي څښتنان نه شول او د پښو تهاکې يې ورکې خو څه حتی لري نه شوې.

دوی د رمو او تَوو د ژغورنې لپاره له خونخورو لېوانو سره
خپړې لگوي او د ځانونو او اولادونو د ساتنې لپاره له سرکښو
اقلیمي توپانونو سره ډغرې وهي، کله یې سپلونه کېږدي وړي
او کله یې مالونه، کله یې ټکې پر رمو او تَوو لوېږي او کله یې
پر کلیو او کېږدو.

وړی چې د دوی تر ټولو غټ عاید دی، خدای ناترسو ښاري
سوداګرو سترګې ورته ډمارلې دي، د سکول په وخت کې د
کوچیانو لارې نیسي او وړی په نیمه بیه ځنې تر لاسه کوي، د
ښارونو خلک د دوی د مالونو په غوښتو او غوړو اربوده دي،
خو دوی په تروو او پیاوو کېږي مړوي، د ارواښاد مولانا
سیقي په قول جامو ته دوی ځکه کالي وایي چې په کال کې که
یوه جوړه ورمیسره شوه، ځانونه نېکمرغه شمېري، د ښځو
ملاوې یې ماتې شولې، چې د لرو ګودرونو یا ژورو څهانو
څخه په ژبو او ګړیو کې اوبه راوړي.

هغه پښتانه چې په کلیو کې مېشته دي او دیشین بلل
کېږي، له څو تنو ځانانو او زمیندارانو پرته نور د کښت و کر
لپاره کافي ځمکې او ډېری یې حتی بېخي ځمکې نه لري،
ځینې یې د بل بزګری او مزدوری ته اړ دي او ځینې یې په
لمنو، څادرونو او بوجیو (بوريو) کې خاورې د غرو لمنو ته په
څه ستونزو او ستړیاوو خېژوي، نازولي زوزات او خواخوږي

تورسري ورسره کار کوي او هلته پتي سازوي او د بارانو په هيلو خو داني تخمونه په کې پاشي، په کوم کال چې اسمان پر و نه رحمېږي او کافي بارانونه ونه شي، حاصل خو پرېږده تخم يې هم هدر ولاړ شي دا کم بخت او د خدای له نعمتونو څخه بې نصيب قام جوار ترخه کوي، چې لږ و خوړل شي، که ځيني پښتانه واره پتي ولري د تربرو سترگې پرې سرې وي، د پښتنو متل دی: ((د بل په لاس کې مړې غټه ايسي))، په لږه پلمه تربرونه يو د بل مرگ ژوبلې ته لېچې راوغزوي او يو د بل په مغزو ماتولو خپله باتوري ښکاره کوي، خوشال خان خټک څه ښه وييلي دي:

پښتانه واره بد خوی دي کور په کور کاندې غورزی
يو چې سر کاندې لږ پورته بل يې ووهي مغزی

يو تربور چې ووژل شي، بل تربور له کلي کډه په شا کړي، خپل هر څه پرېږدي د کسات له بېرې له خپل ولسه و تنبتي او په نورو ولسونو کې پناه واخلي، د وژل شوي تربره ورونه او زامن ټوپک په لاس د خپل خوني دښمن په لټه کې وي او خوني تربور د خپل مرگ په انتظار کې وي پر سر يې توره ټوته په او مړي سپنسي تړلې وي، جريب نيم ځمکه چې يې په کلي کې درلوده، هغه شاره پاته شي او دی له خپلو اولادونو او ښځې سره در په در گرځي، دا شوه تربور گلوي.

د پښتنو پېغلې د پلار پر کور زړه پري، ځوانان بې د لوره او بايبرې توان نه لري، ځوانان زاړه شول خو د اولادو څښتنان نه شول، د چا چې بيا اولاد شته، هغه بېوزلي په لږه ناروغۍ د اخرت په سفر ځي، طبيب نه شته، روغتون نه شته، دوا نه شته، ځکه نو ناروغانو د علاج او دوا پرځای دم دعا او تاويزونو زيارتونو ته مخه کړې ده او د دوی په فکر د افسونونو په زور ځانونه او اولادونه د پيريانو له پټو حملو څخه ژغوري. کوم کوچنيان چې د ژوندانه په قافله کې د کوي، شري، تورې غاړې او داسې نورو تر غاښو اوږي د هغو بيا د بسوونې او روزنې لپاره مکتبونه نه شته، مدرسې نه شته، معلم نه شته، مدرس نه شته، کتاب نه لري او کاغذ و قلم نه پېژني.

له بده مرغه پښتانه له صنعته بد وږي، د دوی په ټولنه کې کسبکارو ته په کمه سترگه کتل کېږي، حتی سيالان يې نه گڼي. دوی خو بانک نه پېژني او تجورې نه لري، پخوا به يې د سپينو سکې په گړيو او منگيو کې تر خاورو لاندې بنځولې او س يې بيا برستونو کې گڼدي، لوتونه بنه نه پېژني، زياتره جعلی لوتونه پر دوی تېرېږي.

زياتره پښتانه په کوچيانو مېلو (مېنو) کليو، بانډو کې زېږي، بې له دې چې د نورو ثقافت او مدنيت وويني او يا له

هغو څخه څه د ځان کړي، مري، ځکه نو د دوی کوچیانې او کلیوالي ثقافت هغه د شلو پښتو وړاندې ثقافت دی او نوښت په کې په اسانۍ سره ځای نه دی پیدا کړی، دا وو کوچي او کلیوالي پښتانه.

اوس به راشو ښاري پښتنو ته:

څومره چې کوچي او کلیوالي پښتانه پر خپل ثقافت ټینګ دي، هغومره ښاري پښتانه د خپل ثقافت په خوندي کولو کې سست او بې پروا دي، په تېره بیا په گډوله ښارونو کې، چې هلته نور قامونه هم د دوی په څنګ کې پراته وي، ښاري پښتانه ډېر ژر د پردیو تهذبونو او ثقافتونو پیروي کوي او خپل ارثي ثقافت او په تېره بیا ژبه د نا پښتنو گاونډیو په څنګ کې خورا ژر له لاسه ورکوي، له نورو قامونو سره چې د دوستي او خېښي وکړي، د هغو دود و دستور چټک مني، له کلیوالو پښتنو سره یې اړیکي که ونه شلېږي سستېږي خو هرومرو، متین خان اندر راته وویل: یو وخت زه د کابل په چاردهي کې جبار خان کلاته ولاړم، چې له رئیس تمیز عبدالرب خان اندر سره ووینم، کلاته نژدې د ده زوی په مخه راغی د پلار پوښتنه مې ځنې وکړله، ده راته وویل: (او کتی قومایش در مهمانخانه ششته)

تاسې وگورئ د پلار قوميان د ده قوميان نه شول، ځکه چې هغه په پښتو خبرې کوي، دی پارسي وايي او په پښتو نه پوهېږي يا يې نه وايي، ده دريشي اغوستې ده او هغو خپل پښتني کالي، هغو پگړۍ ترلي دي او دی لوخ سردی. په گډوله ښارونو لکه کابل او هرات کې او سپدونکي پښتانه د دغې اثر پذيرۍ او انفعال ښې نمونې دي، په دغو ښارونو کې چې له لسو تنو سره وپېژنئ، ښځه به يې هرو مرو درته ووايي: ((مه هم اوغان استم)) او که داسې ادعا د ځان په باب ونه کړي دا خو هرو مرو درته وایي چې انا مې پښتنه وه، يو وخت زه په ليننگراد کې وم، د ختيځ پېژندنې له پوهنځي څخه تليفون راته وشو: ((يو ډاکټر د عالي تحصيلاتو په نيامت له افغانستان (کابل) څخه دغه اوس رارسېدلی او ستا په لټه کې دی)) ما چې په تليفون کې له هغه نوي مېلمه سره خبرې وکړلې ومې نه پېژانده، خود وطندارۍ په خاطر مې ورته وويل: ((دغه دی دستي درر سپرم زما لاره څاره)) - زه چې پوهنځي ته ورغلم له نوي راغلي وطندار مېلمه سره مې روغېر وکړ، اب شي ژيت (ليليې) ته مې بوت، ځای مې ورونيوه، ښاغلی ډاکټر... چې خدای په امانې راسره کوله، تر کور ودانۍ ويلو وروسته يې دا هم راته وويل: ((مادر کلان مه نور زايي بود))

مفکر محمد گل خان مومند (۱۳۰۳ھ ق زوکړی) د خپلې
زمانې یو باخبره، پوه او ځیرک منصبدار و، له اگاهی، پوهې
او ځیرکتیا سره یې د قام درد او خواخوږي هم درلوده او د
پښتنو د غوښتونو وروځو ته ښه ځیرو، ده ډېرې شپې د پښتنو د
غمخوړی، په فکر کې سبا کولې او ډېرې ورځې د قام په غم کې
لالهاندې کړه. پرې تېرې شولې، پای ته یې وپتېبله هر راز
چې کېږي د کم بختو پښتنو د ثقافتی پرمختګ، سیاسي
وینتابه او اقتصادي نظم هر کار ته به هر وروځ ورځانګي او
خو یې وسه رسي د قام ماته بېرې، به د ژغورنې غاړې ته پورې
وهي، هر څوک د هر کار تر عهدې نه شي وتلای، سترو کارونو
ته ستر هم تونه په کار دي، دا مفکر او هوډیالی محمد گل خان
مومند و، چې د قام ماتې بېرې ته یې اوږه ورکړله (خو
افسوس چې تر غاړې ونه رسېدلې) او خپل توان او قدرت یې د
دوی فرهنگي او اقتصادي ودې ته وقف کړ.

ده په فرهنگي برخه کې د قام ژبې (پښتو) ته توجه وکړله، تر
ټولو دمخه یې په ۱۳۱۱ل کال کې هغه وخت چې دی د دغه
ولایت رئیس تنظیمه و پښتو انجمن جوړ کړ، د کندهار جریده
(طلوع افغان) یې درسته پښتو کړه، په خپله یې قلم
راواخیست پښتو سیند (د ۱۳۱۲ل چاپ) یې ولیکه، چې تر
څلورو زرو زیات پښتو لغتونه په کې معنا شوي دي، د

حرفونو (تورو) حرکات و سکناات يې په مخففاتو بنسولې دي،
د مصدرونو په برخه کې يې اشتقاقي تفصيلات هم شته يعنې
د زمانو په لحاظ يې د صيغو اشتقاق ته هم اشارې کړي دي.
د مفکر محمد گل خان بله مولفه د پښتو ژبې لياره (د ۱۳۱۷
چاپ) نومېږي چې د پښتو ژبې صرف ونحو، يې په کې خپرلې
ده، د دغه کتاب په درېيمه برخه کې يې ۱۵۲۲ مصدرونه د
شاونديو، al,edal,wal,kawal د وېش له مخې راوړي دي، د
دغې برخې يوه نېټگڼه دا ده چې د هر مصدر، متمم مصدر يې
(که په ژبه کې وي) هم راوړی دی لکه له ((ليدل)) سره ((وينل))
او له ((کتل)) سره ((گورل)) او داسې نور...
مفکر محمد گل خان د دغو دواړو کتابونو په ليکدود کې
هم نوښتونه لري مثلاً: ت يې ت، ج يې ح^(۱) - ډ يې د، ړ يې ر، ڼ
يې نړ ليکلی دی او د کلمې په منځ کې زور يې په (ه) بنسولې
دی، لکه سره ی (سړی) کتوره ی (کتوری) او داسې نور..
د ماموريت په وخت کې چې به مفکر محمد گل خان په هر
ځای کې وهلته به د پښتو ژبې او ادب د پوهانو انجمن جوړو،

(۱) د ((ج)) لپاره د ((ح)) شکل تر محمد گل خان مومند دمخه هم کارول شوی دی (وگ.
د ايچ رتن چند کندهاري رهنمای پښتو چې پر ۱۸۹۲ع کال په کوټه (کويتيه) کې چاپ
شوی دی) ما چې د کابل چاپ خیرالبيان د مقدمو په برخه کې (۷۴ مخ) ((ح)) شکل د
وزیر محمد گل خان مومند ايجاد بللی دی، سهي خبره نه ده هغه وخت ما د رتن چند
کندهاري رهنمای پښتو نه وه ليدلې. (رشاد)

ده به پښتو پوهان تشويقول چې په خپلو اثارو، پښتو ژبه غني کړي- کتابونه وليکي، لغتونه راټول کړي او د پښتو گرامر وڅېړي، ده غوښته چې پښتنو کوچنيانو ته دې تعليم په پښتو ژبه وشي، ولي چې په بله ژبه کې تعليم او تحصيل د شاگرد د پږ وخت نيسي او پر ذهن يې دروندوالی زياتوي.

مفکر محمد گل خان د پښتونوالي پر مشهورو اوجونو ټينگ و او نور پښتانه يې هم د پښتونوالي د گټورو دودونو باندي ټينگار ته تشويقول، له دروه و درغل، درواغو او غوره مالي-خخه يې د پږ بد وړل او ويل به يې دا عادتونه او خصلتونه نه يوازي د دين له پلوه غندل شوي دي، بلکې په پښتونواله کې هم دغو خصلتونو ته د کرکې او نفرت په سترگه کتل کېږي او د پښتني فضايلو له منځه وړونکي دي. ده چې په خپل ژوند کې خومره سياسي تقوی، پاک نفسي او له قام سره خواخوږي درلوده له نورو خلکو خخه يې هم د دغو فضايلو هيله درلوده او خلک به يې دغو چارو ته تشويقول. وزير صاحب محمد گل خان خورا صريح اللهجه او پر حق ټينگ سړی و، علي احمد خان ((والي)) چې په ننگرهار کې د پاچهي اعلان وکړ، ده په څرگند ډول له دغه اعلان سره مخالفت وکړ، هر څه ايرادونه او تهديدونه چې ورکړل شوه له خپلې هوډې خخه نه واوښت.

د مفکر محمد گل خان پام د قام د خوانانو د تربیې په څنگ کې د قام اقتصادي بهبود ته هم اوښتی و، د هندوکش په شمال کې ډېرې سرکاري ځمکې خورا شارپې پرتې وې او به بېکاري بهېدلې او شارپې ځمکې ځنگلونه کېدل، د سیمې خلکو د کرنې په کار کې ځانونه ډېر نه زهیرول، د للمې لپاره ډېر دښتونه او راغونه د دوی په واک کې وو فقط یوې او تخم یې له دوی څخه غوښت، نور به نو اقلیمي شرایطو (موسمي بارانونو) کښتونه ورپخول، په پراخو دښتو او ویرو راغود سیمې د خلکو وس نه رسېده چې ټول وکړي او حاصل ترې واخلي، خو په افغانستان کې ځینې سیمې په تېره بیا د پښتنو ټاټوبي داسې وو چې غلو دانو یې د سیمې خلک نه شواي مړولای، ځمکې نه وې چې وکرلې شي، د سیمې خلک به دې ته اړ وو چې د مزدوریو لپاره د هندوستان لټو ته ولاړ شي او غنم و جوار له هندوستانه راوړي.

مفکر محمد گل خان دغه بې ځمکې خلک او کوچیان په منتونو په زاریو زواوو وروبلل او بې خاونده ځمکې یې د هندوکش په شمال کې پر وپشلې، ده په دې کړو د هندوکش د شمالي برخو ډېرې بې خاونده او بې حاصله ځمکې حاصل خېزې کړلې او د وطن بېکاران یې په کار واچول، د نورو له مزدوریو یې راوگرځول او د خپل ملک په ودانۍ یې اخته

کړل، د ملک حاصلات یې زیات کړل او وړې سیمې یې د خپل ملک په حاصلاتو مړې کړلې.

مفکر محمد گل خان د قره قلې پوستکو انحصاري سوداګري د جهودانو له لاسه وکېنله، د سیمې خلک یې تجارت ته تشویق کړل، د ((رېستیا)) او ((یووالي)) په نومونو یې په مزار شریف او بلخ کې شرکتونه جوړ کړل چې وروسته دغه شرکتونه په خپلو سوداګریو کې ډېر پرمخ ولاړل او د ښو پانګو څښتنان شول.

د رسمي ماموریت تر ختمېدلو وروسته هم د محمد گل خان ټاټوبي د پښتو ژبې او ادب د پوهانو او هواخواهانو ټولنځی و. مفکر محمد گل خان تر مرګه پورې (۱۳۸۳ هـ.ق) د پښتنو د بهبود چرتونه وهل.

زما ښه یاد دي د افغانستان د خپلواکۍ د بیا اخیستلو څلوېښتمه کالیزه وه، فخر افغان (عبدالغفار خان) هم کابل ته راغلی و، په بابر باغ کې د خوشال لېسې او رحمان لېسې ځلمیو شاګردانو رسم گذشت ورته وکړ، تر رسم گذشت وروسته اتڼونه پیل شول د شاه جوی د خروټیو اتڼ چیان هم راغلي وو. دوی چې اتڼ کاوه رنگه دسمالونه یې په لاس کې وو او هغه به یې د اتڼ له حرکتونو سره سم ښورول، قام پال محمد گل خان مومند چې د فخر افغان پاچا خان تر څنګ ناست

و، د خروټيو د اتن دغه خصوصيت يې خوښ نه شو، ناخاپه ودرېد او خپله لکړه يې د اتن له حرکاتو سره سمه د تورې په دود بنوروله او خرخوله، خروټيو اتن چيانو ته يې ورېغ کړ: ((وغورځوئ دا د تور سرو څپونې (دسمالونه)، ستاسې پلرونو او نيکونو په اتن کې تورې گرځولې او تاسې د بنځو په شان څپونې بنورئ.))

وزير صاحب محمد گل خان په دغو کلو کې د گوزنې په ناروغۍ مبتلا و، پښو يې ښه ملگري نه ورسره کوله، خو بيا هم له دغې ناروغۍ سره يې له تورو سره د اتن حرکتونه د پښتنو ځوانانو د روزنې په خاطر تمثيل کړل.

محمد گل خان او پاچا خان دواړه اوس په مورې کې نه شته (خدای^ه دې دواړه وبخښي) د پښتنو لښکر، بې قافلې شوی دی او قافله هم سالار نه لري، زه گومان کوم، د دې بې سالارې قافلې خطرناکې ايندې ته به دغه دواړه لارښوونکي مشران^(ح) هېښ پاته وي او په ډېر حسرت به دغو پير شلو لارو روانو پښتنو ته گوري.)) (۲۴)

((زما يادښت))

((د نړۍ هر ولس که د انساني فرهنگ له پلوه ډېر وروسته پاتې هم وي، يو سرغڼه او مشر، يا په بله وينا، يولارښود او سمونوال لري او دا مشري او سرغڼدويي ان تردولتي اډانې هم رارسېږي چې د قانون په چوکاټ کې د خپل ټبر او ولس د ښېگڼې لپاره هلې ځلې کوي. بده مرغه ټولنه به هغه وي، چې په يوه ټاکلي چاپېريال کې د ځينو لاملونو له کبله له دغسې يوه لارښود او سرغڼدويه بې برخې پاتې شي او ورسره ورسره پرې يوزورواک دولت واک چلوي، لکه همدانن سبا پر افغاني ټولنه باندې.

په روانه پېړۍ کې پښتون ولس دوه پياوړي مشران لرل، په لره پښتونخوا کې پاچا خان (عبدالغفار خان) او په بره کې مومند بابا (محمدگل خان مومند). دوی هر يوه په خپله خپله برخه کې د پښتنو د مشرتابه نقش پر غاړه درلودلی او لکه څنگه چې ښايي، په پوره محسوري بې دغه نقش لوبولی دی. په ښکاره خو داسې برېښي چې د پاچا خان رول سياسي و او د مومند بابا فرهنگي، مگر که په ځير سره وکتل شي، د دواړو د هلو ځلو پيره زياته فرهنگي وه که د پاچا خان د خدايي

خدمتگار غورځنگ د سياسي وینستابه توله یو څه درنه وه خو فرهنگي هغه یې هم دومره سپکه نه وه او د مومند بابا فرهنگي او بیا په ځانگړې توگه د پښتو ژبې غورځنگ خو بره خوا هر پښتانه بچي ته جوت دی. مومند له امانی پېره بیا تر نادر، ظاهري پېره یو پیاوړی پوځي بولندوی پاتې شوی او په همدغه واک و ځواک یې پښتو ژبه د یوه ملي پېژند نښې او سمبول په توگه پر افغان دولت او حکومت منلې او هغه یې له نورو نړیوالو ژبو سره د سیالی جوگه کړې ده.

د محمد گل خان مومند (وزیر صاحب، مومند بابا) له نامه سره یوه داسې پر تمینه پښتني تاریخي څېره سترگو ته نېغه درېږي، چې د پښتني، یا په بله وینا، افغاني فرهنگ وروستی او یا کلن څپرکی ورسره نه شلېدونکي اړیکي لري. ده له ټولنیز (عام، نړیوال دیموکراتیک دود سره سم د ((د پښت)) آر او اصل پر بنسټ د افغاني ټولني ملي وکړ (هویت) په پښتني هغه کې لیده او پر همدې بنسټ یې پښتو، پښتونولي او پښتون او بیا ټینګه او سپېڅلې خو پراخ لیده اسلامي گروهه ددغه ملي وکړ ټاکنده پېژند نښې گڼلې.

ددغه دیموکراتیک آر له مخې ورته ټولیز افغاني کولتور له پښتني فرهنگ پرته نور څه کېدی نه شو.

ددغي ليارې انگېزه:

وايي، كله چې مومند بابا هلکينه کې له پلار سره له کابله خپل کلي ته تللی و، چا ورته پېغور ورکړی و چې ولې يې پښتو نه زده، هماغه و، چې کابل ته له ستنېدو سره يې پښتو زده کړې ته ملا وتړله او دومره په کې مخ ته ولاړ چې ټول برخليک يې ورترغاړې شو او ټول اند و ژوند يې ورته وښانده. زما په اند په تورکيه کې يې پوځي زده کړيزه استوگنه د دغي ليارې تر هر څه ستره انگېزه وه. ده له نژدې څخه د مصطفى کمال (اتاتورک) فرهنگي سمونواله (ريفورم) ليدلی و، چې څنگه يې خپله تورک ولس او تورکي ژبه له عربي او غربي اغېزه ازادوله او څنگه يې له دغي ليارې د يوې نوې او پرځان ولسا تورکيې د بنسټ پخولو ته متې رانغښتې وې.

او په زړه پورې بيا دا چې په توره سقاوي واکمنۍ کې يې د ايران له استوگنې هم ډېر څه زده کړل، هغه مهال ايران غوښتل، د تورکيې په پېښو د خپلې پارسي په سپېڅلتيا او پياوړتيا خپل ځانگړی ملي وکړجوت کړي. مومند بابا د نجات په جگړه کې د يوه پاڅون پوځي جنرال په توگه داسې غوڅ نقش ولوباوه چې د نادر او د هغه د نورو تش په نامه پوځي سوبمانو ورونو خپل شپږم ورور وگانه لومړی د کندهار تنظيمه مشري ورترغاړې شوه چې د ترکستان د ((افغاني

کولو)) پلان ورسره غوټه و. مومند بابا د قطن او بدخشان د یوه تکړه نائب الحکومه (شېر محمد ناشر خروټي) او داسې نورو همکارانو په مرسته وکړای شول، په څو کلونو کې تورکي او افغاني توکم سره داسې واخښل راواخښل چې بیا چا د ((پان تورکیزم)) نوم هومره هم وانه خيست. له تازه دمونو مېشتو پښتنو، هزاره وو، بلوڅو، پشه ییانو او د افغانستان د جنوب نورو ټبرونو سره د تورکستان جېې نورې پړشولګرو او غنمګرو، پالیزونو او پومبو بدلې شوې او له دې سره سره زموږ پیاوړې سمونوال (مومند بابا) په هغو سیمو کې د افغاني ورورولۍ بلینده ولګوله. د خوراک پوښاک او استوګنې ډولونه او بېلابېل دودونه جالونه سره همرنګ او هماهنگ شول، چې دا دی نن سبا په کې څوک د تورک و تاجیک، مغول او پښتون توپیر په اسانه کولای نه شي، مړی ژوندی یې سره ګډ دی او یو د بل پر ژبه لکه د یوې کورنۍ غړي پوهېږي.

دا تاریخ بیا وخته زیات ته رسولې ده چې د افغاني ټولني په هویت ټاکنه کې د لوی مومند بابا ونډه څومره اغېزمنه وه.

دده په غوښتنه او نوبت پښتني اتني ملي اتني National Dance او د بیرغ غوندې درې رنگه پښتني کالي افغاني ملي کالي ومنل شول. د ژمي چې به ننګرهار ته راغی، خلک به پرې

رامات شول او ده به هم ورته د خوراک، پوښاک، مړي ژوندي او ښو ښو دودونو او رواجونو او بيا د نوي ژوند واک تبليغ او لارښوونې کولې، ژبه به يې ترې زده کوله او ژبه به يې ورزده کوله، جومات ته به چې لمانځه ته ولاړ، ملايانو ته به يې د ديني لارښوونو او ورمونو ترڅنگه د خلق الله د خدمت ډېر ټينگار هم کاوه. د طالبانو او چټانو اتنونو به يې هم ورسمول او د دې لپاره چې تقليدي اتن يې ورته ملي کړي وي، په خپله به پاڅېد، لستونې به يې وايستل او پر اتن به يې ورته پيل وکړ. ده به د يوه پلان له مخې هر ژمی خپل استوگنځی بدلاوه، کله به خپل کلي ((گلایي)) ته ولاړ، کله به کونړ او کله کومې بلې ختيزې سيمې ته، اوړی به يې هم همدا سې کله پر کابل او کله پر سمنگانو يا کومې بلې سيمې تېراوه. د ننگرهار او کونړ خلکو تر مومند بابا دمخه له سبو او ترکاري سره دومره مينه نه درلوده او نه له ونې غنې او مېوې دانې سره.

معياري (کره) او نړه پښتو:

مومند بابا لومړی روښاندې او بيا پښتو مين ليکوال و چې تر هر څه دمخه د ((يوې يوازينۍ کره او نړه پښتو)) رېرې ته پوره ځير شوی و. زموږ له او سني معياري غورځنگ سره يې توپير دا و چې گړنۍ او ليکنۍ پښتو يې همزمان سمول غوښتل او دغه کار يو نادوده او ناشونی دی. موږ د وزير

صاحب همدغو هلو ځلو ته له نويو ژبپوهنيزو آرونو سره سم پايښت ورکړ او تر هر څه دمخه مود ((يوې يوازینۍ بشپړې کره ليکنې)) پښتو رېره رامنځته کړه. د غږ پوهنې له پلوه د ((منځنۍ)) د پښتو معياري گرځول بيا هم له همدغه څخه راپاتې دي، په تېره د (سه x) او (ر g) په برخه کې. سره له دې چې د ويي رغاونې له آرونو سره يې کومه سستماتيکه پېژندگلو نه درلوده، خو د پرې نوې رغاونې (نيولو جيزمونه) يې له پښتو ويي رغاونې سره ناباندې وو، لکه تکرست (ورزش، پاس پاس (هسک)، توپن (نری)، تپنی (سياح)... هڅوب له بېلابېلو تکو (ه، ح، و، ب) څخه رغولی و (هغه څه چې ولسونه بېلوي، چې انگرېزي (هو کې = O.K. = no kill) ته ورته برېښي. د ژبپوهنې په برخه کې يې ((پښتو ليار)) او ((پښتو سيند)) د نوي علمي ژوند له گټورو پيلامو څخه گڼل کېږي.

بری او بریاوي:

د مومند بابا د ناپاڼه هلو ځلو - پېړۍ او بریاوي پر ۱۳۱۲ (۱۹۳۷) کال د يوازینۍ ملي او رسمي ژبې په توگه د پښتو رسمي کېدلو سره پيل کېږي، همدارنگه د شلمو کلونو په سر کې په ټول هېواد کې د يوازینۍ تعليمي ژبې په توگه او په پښتو ژبو سيمو کې د دفتري ژبې په توگه د پښتو دود پدنه د

همدغو هلو ځلو له پايلو څخه گڼل کېږي. په راډيو، ورځپاڼو او نورو ټولنيزو رسنيو او علمي خپرونو (لکه اريانا، دايرة المعارف او جغرافيايي قاموس) کې د پښتو ورگډېدل د مومند بابا له نامه سره ټينگ تړون لري. پر پښتو ټولني سربېره په تاريخ ټولنه او نورو علمي او خپرنیو څانگو کې د پښتو ونډه هم همدا سې درواخله.

د مومند بابا اند و ژوند د وروستيو شپږو وروستني پېره همدا وه چې خبر شو، د ۱۳۴۳ په نوي اساسي قانون کې پښتو او دري يو شان رسمي ژبې کښل شوې وې، له ايبکو څخه يې اعليحضرت محمد ظاهر شاه ته تليفون وکړ چې: ((اخر مو پښتو له پارسو سره څلېښت کره!!)) پاچا ورته وويل: _ په کميسيون کې پښتانه نماينده گان لکه مجروح، شفيق، حامد... هم وو... .

هغه ورغبرگه کړې وه، زه دا يو هم نه پېژنم... هغه و چې محمد يوسف صدراعظم د قانون د توضيح په وينا کې ((ملي)) ټکي له پښتو سره ونښلاوه او مياشت دوه وروسته دغه جنگيالي او فرهنگيالي پښتون د تل لپاره له نړۍ سترگې پټې کړې. ياد دې تلپاتې وي.)) (۲۵)

xxx

((د محمد گل خان وروستی ليدنه))

((کله چې محمد گل خان بابا، جرمنیانو په سروبي کې له روغتون څخه رخصت کړ، نو دی ننگرهار ته راغی او په ننگرهار کې د حبیب خان پر ځای دېره شو. زه د ده په پښتونولي ډېر مين وم ځکه چې لومړی ځل ما په کندهار کې عريضه نوشته کوله، نو عريضه ليکونکي په پښتو نوشته کړه، زما پښتو نه وه زده، ورته مې وويل چې عريضه را نوشته کړه، دغه عريضه ده، په پښتو ده، وزير بابا امر کړی دی هېڅ شی يې له پښتو په بله ژبه نه شي ليکل کېدی. له پښتونوالي سره دغې مينې زه دېته مجبور کړم چې له کابل څخه د (لته بند) پر لاره باندي نرنگ ته راشم، د بېسودو پل نه و، په جاله کې راغلم. وزير بابا چې زه وليدلم وې ويل: ((زه د دې سړي په تندي کې دالیکه وينم چې دی به د پښتو ډېر خدمت وکړي.))
نو زه يې په غېږ کې ونيولم نو وې ويل: ((سردار کېږه مه د پښتو خدمتگار شه او دا خبره مې هېره نه کړې فولکور را اخله، ټول کارونه به دې په فولکور وي)) ما ورته وويل چې بابا زه ستا دا قول او وعده سرته رسوم. ده وويل: ((حبیبی، خادم، جرار دا مې پښتانه کړل او د پښتو د خدمت لپاره مې وگومارل، ته يې هم ملگری شه چې پرې يې نه ږدې.)) ما د ده لاسونه مچ کړل او ده په سر مچ کړم او له هغې وعده وروسته دا دی پنځوس کاله کېږي خپل خدمت ته دوام ورکوم.

کله چې وزیر بابا د لویې جرگې مشر و، نو ده افغانستان د غرب له غلامۍ نه خلاص کړ ځکه چې تر دغه وخته پورې د نادر خان کورنۍ د غریبانو له اشارې پرته هېڅ نه شول کولای، خو مومند بابا د لویې جرگې طرحه داسې پیش کړه چې افغانستان کولای شي له هر مملکت سره روابط و ساتي او کومه گټه چې د افغانستان لپاره ترې حاصلېږي هغه حاصله کړي. دغه نظر و چې افغانستان د غیر منسلکو ملکونو په ډله کې وشمېرل شو او تر هغه وخته پورې دې حالت ادامه درلوده چې د (خلکو ډیموکراتیک گوند) قدرت لاسته راوړ، تر دې دمخه افغانستان د وزیر بابا توسعه عملي کړی وه.)) (۲۲)

اخځونه

- ۱- اصلاح ورځپاڼه، د ۱۳۴۳ ال کال د ۵ مياشتې ۲۸ مې نېټې څخه.
- ۲- محمد ولي ځلمی، زموږ غازيان، د علومو اکاډمۍ، ۱۳۲۸ ال کال، ۱۹۲ مخ.
- ۳- عبدالروف بېنوا، اوسنی ليکوال، ۳ ټوک، ۱۳۴۶ ال کال، ۱۲۵۷ مخ.
- ۴- عبدالروف بېنوا، اوسنی ليکوال، ۳ ټوک، ۱۳۴۶ ال کال، ۱۲۵۲ مخ.
- ۵- عبدالروف بېنوا، اوسنی ليکوال، ۳ ټوک، ۱۳۴۶ ال کال، ۱۲۵۲ مخ.
- ۶- عبدالروف بېنوا، اوسنی ليکوال، ۱ ټوک، ۲۹۹ مخ.
- ۷- د بابا مشالونه، د سرمحقق عبداللہ بختياني خدمتگار راټولونه، کابل چاپ.
- ۸- اردو مجله، ۱۳۲۹ ال کال، ۵ څخه، ۷ مخ.
- ۹- د خان شهيد عبدالصمد خان اخکزي يادښتونه.

- ۱۰- محمد گل خان مومند، د پښتو ژبې لياره، ۱۳۱۷ ال کال،
۲ مخ.
- ۱۱- د نازوانا ياد، ۱۳۷۰ ال کال، ۲ مخ.
- ۱۲- محمد ولي خلمی، زمور غازيان، ۱۳۲۸ ال کال، ۱۹۳ مخ.
- ۱۳- عبدالخالق اخلاص، د خپلواکۍ څلورمه جبهه، مرتب،
حبيب الله رفيع، ۱۳۲۵ ال کال، پېښور، ۱۰۲ مخ.
- ۱۴- عبدالروف بېنوا، اوسنی ليکوال، ۳ ټوک، ۱۳۰۷ مخ.
- ۱۵- عبدالروف بېنوا، اوسنی ليکوال، ۳ ټوک، ۱۳۲۱-۱۳۲۸
مخ.
- ۱۶- محمد گل خان مومند، پښتو سيند، ۱۳۱۶ ال کال،
تمهيد.
- ۱۷- محمد گل خان مومند، د پښتو ژبې لياره، ۱۳۱۷ ال کال،
ب مخ.
- ۱۸- پوهاند مجاور احمد زيار، ويي پوهنه، ۱۳۲۰ ال کال، ۲-۱
مخونه.
- ۱۹- محمد گل خان مومند، د پښتو ژبې لياره، ۱۳۱۷ ال کال،
ر-ز مخونه.
- ۲۰- عبدالروف بېنوا، اوسنی ليکوال، ۳ ټوک، ۱۲۵۹-۱۳۲۹
مخونه.
- ۲۱- محمد ولي خلمی، زمور غازيان، ۱۳۲۸ ال کال، ۱۹۲ مخ.

۲۲- عبدالروف بېنوا، اوسنی لیکوال، ۳ ټوک، ۱۲۵۷-۱۲۵۸

مخونه.

۲۳- عبدالروف بېنوا، اوسنی لیکوال، ۳ ټوک، ۱۲۵۲ مخ.

۲۴- د اکاډمیسین پوهاند عبدالشکور رشاد یادښت، ۱۳۷۰ل کال.

۲۵- د پوهاند دوکتور مجاور احمد زیار یادښت، ۱۳۷۰ل کال.

۲۶- د محمد دین ژواک یادښت، ۱۳۷۰ل کال.

د محمد اسمعیل یون لنډه پېژندنه

محمد اسمعیل
یون د حاجي
محمد خان زوی پر
۱۳۴۶ ال کال، د
لغمان ولایت د
الینگار ولسوالۍ
دنیا زیو په یوې
روښنفکرې
کورنۍ کې
زېږېدلی دی.

لومړنۍ زده کړې یې د الینگار ولسوالۍ د سلینگار په لومړني
ښوونځي کې سرته رسولي دي، تر هغه وروسته کابل ته راغی او په
خوشال خان لېسه کې شامل شو. پر ۱۳۶۶ ال کال له نوموړې لېسې
څخه په دویم نومره بریالی او پر ۱۳۶۷ ال کال د کابل پوهنتون د ژبو او
ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې محصل شو. پر ۱۳۷۰ ال کال له
نوموړې څانګې څخه اول نومره بریالی او پر همدې کال بېرته
د پښتو څانګې د کدر غړی شو. پر ۱۳۸۵ ال کال په نوموړې څانګه

کې د ماسټرۍ دوره پیل شوه، یون په ډېر نښه او بريالي ډول دا دوره پایته ورسوله.

محمد اسمعیل یون له ۱۳۷۰ل کال څخه بیا تر ننه پورې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي تدریسي غړی او د (پوهندوی) علمي پورې ته رسېدلی دی، پر استادۍ سربېره، استاد یون د ((کابل پوهنتون))، ((هیلي)) او ((شمشاد)) مجلو د چلوونکي دنده هم په نښه ډول ترسره کړې ده. په پېښور کې د چاپېدونکې ((معارف)) مجلې کتونکي غړی هم و. همدارنگه د یو شمېر نورو چاپي خپرونو همکار هم پاتې شوی دی.

استاد یون پر ۱۳۸۱ل کال، په جلال اباد کې بېړنۍ لویې جرگې ته د ختیزو ولایتونو د انتخاباتو د دفتر مشر شو، ددې جرگې لپاره تر ټاکنو وروسته د جرگې غړی، بیا د جرگې د غړو له خوا د بېړنۍ لویې جرگې د لومړي منشي په توګه انتخاب شو. استاد یون په دې جرګه کې تر خپل وروستي وسته خپل ملي او تاریخي مسولیت ادا کړ او د هېواد د نښمنه عناصرو د توطیو مخه یې ونیوله.

تر دې جرگې وروسته، کله چې د افغانستان د اساسي قانون د تدوین بهیر پیل شو، نو استاد یون بیا ددې بهیر لپاره د ختیزو ولایتونو د دارالانشاد دفتر مشر وټاکل شو. په ختیزو ولایتونو کې د اساسي قانون د لویې جرگې لپاره انتخابات هم د همدې دفتر له خوا ترسره شول. استاد یون د اساسي قانون د تصویب په لویه جرګه

کې د نوموړې جرگې د دارالانشاد غړي په توگه خپل فعال رول ادا کړي. ټاکل شوي وه، استاد يون په ختيزو ولايتونو کې د افغانستان د جمهوري رياست لپاره د عمومي ټاکنو د دفتر مسول شي، خو په کابل کې د لويو جنگسالارانو او ځينو تنظيمي مشرانو له خوا پر حکومت او ملگرو ملتونو د زيات فشار له امله له کاره گوښه شو. ملگرو ملتونو (UNAMA) استاد يون ته وړاندیز وکړ، چې په کابل کې به تر دې لورې دنده دروسپارو، خو استاد يون ونه منله او خپلې استادی ته يې دوام ورکړ.

درې کاله وروسته يې د ځينو ملگرو په زيات ټينگار او غوښتنه، د جمهوري رياست د ملي امنيت شورا په دفتر کې د فرهنگي چارو د رياست دنده ومنله او په کابل پوهنتون کې پر استادی سربېره لا تر اوسه دا دنده پرمخ وړي. استاد يون پر ۱۳۸۵ ل کال د افغانستان او پاکستان د امن گډې جرگې لپاره د افغانستان له خوا د منشي په توگه غوره شو او دا دنده يې هم په ښه ډول ترسره کړه.

استاد يون د خپلواک ليکوال په توگه په تېرو شلو کلونو کې گڼ شمېر فرهنگي او ټولنيز خدمتونه ترسره کړي، په گڼو چاپي، راډيويي او ټلويزيوني مرکو کې يې د واقعيتونو او حقايقو د څرگندېدو له امله د خلکو په زړونو کې ځای نيولی دی. که څه هم ډېر خلک د يون ليکنې، مرکې او نظريات خونبوي، خو يو شمېر داسې خلک هم شته، چې د يون سرسختي مخالفين دي. د هغه ملي او

گټورو نظرياتو ته هم غلط رنگ او تعبير ورکوي، دا ډول اشخاص، چې اکثره يې زورواکي او د سياسي ډلو ټپلو غړي او مشران دي، د استاد يون نظريات خپلو شخصي او تنظيمي گټو ته خطر بولي، نو ځکه يې په ټينگه مخالفت کوي. زه د دې شاهد يم، هر کله چې يون کومه ليکنه او مرکه کړې، نو دده پروړاندې يې مثبت او منفي غبرگونونه دواړه راپارولي دي، منفي غبرگونونه اکثره وخت د هغو اشخاصو او ډلو له خوا وي، چې په تېر کړکېچن سياسي بهير کې يې ډېرې نامشروع گټې ترلاسه کړي او ځانونه يې مطرح کړي دي. مثبت غبرگونونه اکثره د ولس د مشرانو، روښنفکرانو او نورو مخورو له خوا وي، خو استاد يون په دغسې سختو اغزنو او تنگو شرايطو کې بيا هم خپل فرهنگي، سياسي او ټولنيز کار ته دوام ورکوي.

دا اوسنی فرهنگي کار، چې تاسو يې اوس په مسلسل ډول گورئ، دا د تېرو شلو کلونو کارونه دي، چې له تېريو نيم کال راهيسې پرې په منظم ډول کار شوی، او ډل شوي او دادي ستاسو مخې ته ايښودل کېږي، په داسې يو دولتي دفتر کې چې بوختياوې په کې ډېرې وي، د منظم او ستر فرهنگي کار سرته رسول اسانه کار نه دی. استاد يون پر خپلو فرهنگي کارونو سربېره د گڼو فرهنگي ټولنو د غړي، همکار او موسس غړي په توگه هم خپل فرهنگي رول ادا کړی، په پېښور کې يې د دوو المان مېشتو فرهنگي ټولنو (دافغانستان د کلتوري ودې

ټولنې) او (د پښتني فرهنگ د ودې پراختيا ټولنې) د همکار په توگه د بېلابېلو ليکوالو په لسگونو اثار، ايډيټ او چاپ کړي دي. دغه راز يې په سلگونو کورنيو مشاعرو، ادبي غونډو او سيمينارونو کې ونډه اخيسته ده، خپله يې هم په لسگونو مشاعرې، سيمينارونه او علمي ورکشاپونه جوړ کړي دي.

سربېره پر دې، په يوزيات شمېر، ملي او نړيوالو کنفرانسونو کې يې په ښه ډول د خپل هېواد استازي کړي ده. دلته به يې د اثارو يادونه وکړو:

اثر

الف- پنځونې:

کتاب نوم	خرنگوالی	چاپکال
• متکور	لومړۍ شعري ټولگه	دويم ۱۳۸۷
• په اورونو کې سندرې	دويمه شعري ټولگه	دويم ۱۳۸۷

ب- راټولونې:

• هيلې	گډه شعري ټولگه	دويم ۱۳۸۷
• نيمگړي ارمانونه	د حيران شعري ټولگه	دويم ۱۳۸۷
• د لوونو فصل	گډه شعري ټولگه	دويم ۱۳۸۷
• د نازو انا ياد	د سيمينار د ليکنو ټولگه	دويم ۱۳۸۷
• داستاد الفت نثري کليات	داستاد الفت نثرونه	درېيم ۱۳۸۷
• سيندونه هم مري	د اسحق ننگيال شعري منتخبات	دويم ۱۳۸۷

ج- ژباړنې:

- د ټولنپوهنې له نظره: په افغانستان کې د واک جوړښتونه
- د پوهنوال روستار تره کې اثر د دویم ۱۳۸۷
- د افغانستان فرهنګي میراثونو ته یوه کتنه
- د نینسي دوپرې اثر د دویم ۱۳۸۷
- په افغانستان کې د جګړې جنایتکارانو محاکمه
- د پوهنوال روستار تره کې اثر د دویم ۱۳۸۷

د- یونلیکنې:

- د اماراتو سفر د اماراتو یونلیک د دویم ۱۳۸۷
- که یون دی یون دی د اروپا یونلیک لومړی ۱۳۸۷
- د پنتاګون ترخڼو د امریکا یونلیک لومړی ۱۳۸۷

ه- خپرني او شننې:

- د محمد گل خان مومند اند و ژوند ته یوه لنډه کتنه د دویم ۱۳۸۷
- استاد زیار د پښتني فرهنګ یو ځلاند ستوری د دویم ۱۳۸۷
- د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځي پښتو کتابښود د دویم ۱۳۸۷
- د افغانستان فرهنګ ته اوبستي زیانونه د دویم ۱۳۸۷
- د پښتو شعر هندسي جوړښت شپږم ۱۳۸۷
- له افغانستانه د مسلکي کادرونو د فرار عوامل د دویم ۱۳۸۷
- ساینسي پرمختیاوې د دویم ۱۳۸۷
- بېړنۍ لویه جرګه ولسواکي او زورواکي د دویم ۱۳۸۷
- انډیال خوشال لومړی ۱۳۸۷
- هیله د خپلو سریزو په لمن کې لومړی ۱۳۸۷
- کلتوري یون لومړی ۱۳۸۷
- فرهنګي فقر لومړی ۱۳۸۷

- لومړی ۱۳۸۷
- خوشال په خپل ایډیال لومړی ۱۳۸۷
- دکتابونو په وړېمو کې لومړی ۱۳۸۷
- افغانستان په سیاسي کړلېږ کې لومړی ۱۳۸۷
- پښتو لیکنی سمون لومړی ۱۳۸۷
- اوسنی رسنۍ لومړی ۱۳۸۷
- که نړیوال ماته وخوري؟ لومړی ۱۳۸۷

خدای (ج) دې استاد یون ته ډېر عمر ورکړي او جرئت دې ورته هم
تاند لري، الله (ج) دې دی له هر ډول بدو بلاوو وژغوري، په فرهنگي
کارو زیار کې ورته دنور زغم او اوسېلې هیله لرم

په درناوي

وفالرحمن وفا

کابل- افغانستان

**də mahmad gol xān
momand āndo žwand
ta yewa katəna**

**(A glance to the mohammad Gul Khan Momand
life and thinking)**

**By:
M. Ismael yoon**

ISBN 978-9936-500-07-5

د خپرونو لړۍ: (۸)

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**